

Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?

U radu se nastoji utvrditi točan broj društava koja su se bavila dobrotvornim radom u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, te koliko se njihova ratna djelatnost razlikovala od one mirnodopske. S obzirom da je rad nastao na temelju izvorne arhivske i novinske građe, u njemu se iznosi niz novih spoznaja o društvenome životu ratnoga Zagreba.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Zagreb, društva, dobrotvorni rad

Posljednjih petnaestak godina u hrvatskoj se historiografiji pojavljuje se sve veći broj radova o Prvom svjetskom ratu. Kako je raspon istraživačkih tema vrlo širok, dotirnih je točaka malo, pa će se na neki sustavniji prikaz ratnih prilika u Hrvatskoj još morati pričekati.¹ Pozitivni pomak postoji i za svaku je pohvalu, ali je usporedba hrvatske historiografije s onime što se sada radi, ili se radilo prije nekoliko desetljeća, u ostalim europskim (posebice u austrijskoj, njemačkoj ili britanskoj) te američkoj povijesnoj znanosti, nadasve porazna.

U literaturi o povijesti grada Zagreba razdoblje Prvoga svjetskoga rata uglavnom se svodi na jednu ili dvije rečenice o političkoj povijesti s isticanjem izbijanja rata 1914. godine te događaja s kraja 1918. godine, vezanih uz stvaranje nove državne zajednice. Rijetki su iscrpniji navodi o razdoblju između spomenutih odrednica, a u njima se tek kratko ističe glad, oskudica, redovi za hranu, povorke izmorenih vojnika

1 U nekoliko posljednjih godina objavljene su studije Branke Boban *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata*, Alinea, Zagreb 2006. i Mire Kolar *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2008, koje će izvršno poslužiti kao temelj budućih istraživanja za cijeli niz tema proizašlih iz rata. Osim toga, izašao je i novi prijevod antologijske knjige Pierrea Renouvina *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008, bez koje je nezamislivo istraživanje povijesti toga razdoblja, a čiji je raniji prijevod na hrvatski jezik, nastao 1965. godine, bilo gotovo nemoguće nabaviti.

i dezertera, uz obavezno isticanje željnoga iščekivanja skoroga kraja Austro-Ugarske.² O stupnju istraženosti tih tema u hrvatskoj historiografiji znakovito govori činjenica što je najiscrpniji prikaz Zagreba u Prvom svjetskom ratu napisao Ivo Goldstein, kojemu to ni nije bila glavna tema istraživanja, već uvodno poglavlje o povijesti grada u međuratnom razdoblju.³ Slično je s radom Lucije Benyovsky, čija bi razrada teme prema naslovu članka trebala završiti s 1914. godinom, ali je jedno od poglavlja u tom radu najiscrpniji prikaz rada dobrotvornih društava u Hrvatskoj za vrijeme Prvoga svjetskoga rata.⁴

S obzirom na sve navedeno, osnovni cilj ovoga rada jest utvrditi broj društava koja su djelovala u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, jer se tijekom godina uvriježio niz zabluda o opsegu društvenoga života u ratnome Zagrebu. Zbog toga smatram izuzetno bitnim utvrditi broj i djelokrug rada društava, odnosno jesu li i ako jesu, koliko je njihova dobrotvorna djelatnost izlazila izvan okvira prijeratne djelatnosti. Poseban naglasak bit će na društvima koja su nastala tijekom rata, uz ukazivanje na razloge njihova nastanka.

Stupanj istraženosti

Pomnije istraživanje povijesti pojedinih društava u prva dva desetljeća 20. stoljeća otežano je nepostojanjem izvorne arhivske građe velike većine društava. Izuzetke čine Liga za zaštitu djece, Dobrotvor i Društvo čovječnosti, o kojima postoje zasebni fondovi u Državnom arhivu u Zagrebu (dalje: DAZ), ali su i tamo prema mojoj procjeni sačuvani samo ostaci ostataka spisa dotičnih društava. O radu Crvenoga križa nema niti toliko jer u Hrvatskoj nema sačuvane građe iz vremena prije 1940. godine, barem koliko je meni poznato. Međutim, nešto građe o radu društava i općenito društvenom životu može se naći u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (dalje: HDA), a pohranjena je u nekoliko velikih fondova civilnih institucija vlasti poput Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Predsjedništva Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade (dalje: PrZV), te pojedinih odjela Zemaljske vlade, a naročito Unutarnjem odjelu Zemaljske vlade (dalje: UOZV). Unatoč fizički velikom obimu sačuvane arhivske građe, spisi društvene problematike u biti su vrlo rijetki.⁵

2 Marijan Stilinović, Skica jedne kronike. Zagreb kroz stoljeća – podaci i dokumenti, *Zagreb, Zagreb* 1961, 30; Gjuro Szabo, *Stari Zagreb*, Spektar – Znanje, Zagreb 1971, 168-170; Ivan Kampaš i Igor Karaman, *Tisućljetni Zagreb od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Školska knjiga, Zagreb 1994, 254.

3 Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918-1941*, Novi Liber, Zagreb 2004, 14-54.

4 Lucija Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1) (1998), 73-93.

5 Na rijetkost spisa socijalne i društvene problematike u fondovima Zemaljske vlade u Hrvatskom državnom arhivu upozorila je i Mira Kolar-Dimitrijević uz objašnjenje da se spisi nalaze u Beo-

Stoga se dnevnik *Narodne novine* pokazao neiscrpnim izvorom pouzdanih podataka, jer sam usporedbom podataka pronađenih u arhivskoj građi i objavljenih u tim novinama utvrdila njihovu istovjetnost, pa se može pretpostaviti kao su i ostali podaci slične ili iste provenijencije također pouzdani. Tim više što su *Narodne novine* imale karakter službenoga lista, pa su bile dužne objavljivati zakone, naredbe i službene izvještaje o radu društava. Službene su novine izlazile svih ratnih godina i sustavno su sačuvane u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Premda se u prvi tren čini kako je rad Lucije Benyovsky sustavan osvrt na rad gospojinskih društava u Hrvatskoj do 1914. godine, kojih je – kako navodi autorica – pred početak rata bilo oko 60, nakon pomnijega se čitanja to nikako ne može reći. U tekstu se podrobno obrađuju samo neka od brojnih društava širom Hrvatske, dok se rad u ratnom razdoblju u velikoj većini slučajeva jednostavno preskače. Zanimljivo je da su najmanje obrađena zagrebačka društva. Među onima koja su djelovala do rata navodi se jedino Gospojinski klub, ali je gotovo cijeli odlomak posvećen neslaganju među članstvom. Neslaganje je došlo do izražaja na sjednici posljednjih dana listopada 1918. zbog promjene državnoga okvira, a završilo je rekonstrukcijom društva.⁶

Zasebni odlomak o radu društava za vrijeme Prvoga svjetskoga rata obuhvaća malo više od dvije stranice teksta i jedinstven je slučaj u hrvatskoj historiografiji zbog svoje sumarnosti. Međutim, u njemu se potkrao niz pogrešaka od kojih je najveća ona o nastavku rada dobrotvornih društava širom Hrvatske pod nazivom *podružnice Crvenog križa* ili *odbori za ratnu pripomoć*, ali ne kao samostalna društva aktivna pod prijeratnim nazivima. To što je autorica navela krivi broj i datum banske naredbe,⁷ kojom se zabranjuje rad svih društava izuzev Crvenoga križa, može se nazvati grubim previdom. Osim toga, autorica navodi da je Dobrotvor bio središte dobrotvorne djelatnosti za sirotinju grada Zagreba tijekom 1914. i 1915, uz spominjanje postojanja još jedino Odbora zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć i Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Hrvatske.⁸ Problem je što dvije od tri navedene tvrdnje nisu točne jer je Dobrotvor bio tek jedno u nizu društava aktivnih za vrijeme rata.

Izvan toga samo rijetki autori donose kratke vijesti o djelovanju zagrebačkih društava tijekom rata, a u specijaliziranoj se studiji Branke Boban društva tek spo-

gradu. Naime, autorica je tijekom godina bavljenja hrvatskom poviješću u sklopu Austro-Ugarske Monarhije došla do spoznaje da je grada nakon 1918. prenesena u središte tadašnje države (Mira Kolar-Dimitrijević, Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici, *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci* 8 (1) (2006), 21, bilj. 39). Međutim, u službenim se vodičima arhivskih ustanova iz Srbije takva grada ne navodi.

6 Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska društva, 75-90.

7 Navodi se naredba broj 5.927 od 2. srpnja 1914. god. (Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska društva, 90 bilj. 68), što nije točno.

8 Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska društva, 90-91.

minju prilikom obrade osnovne teme.⁹ Za razliku od nje, Ivo Goldstein spominje rad isključivo židovskih društava kratko navodeći da je zagrebačka Hevra Kadiša prvih dana rata dala opremiti o svom trošku 10 kreveta u staračkom domu Židovske općine za potrebe vojnih bolesnika. Osim toga, navodi da je Gospojinsko društvo Jelene Pristerove prikupljalo robu za slanje židovskim vojnicima na bojištu, dok je kod kuće na različite načine pomagalo njihovim obiteljima. Za ilustraciju šturosti podataka mogu samo reći da je rad obaju društava tijekom Prvoga svjetskoga rata obrađen na 11 redaka teksta.¹⁰

Raniji radovi Mire Kolar znatno su obimniji, s obzirom da su ratnoj djelatnosti društava posvećene jedna, dvije ili tri stranice prepune podataka, bez obzira je li riječ o knjizi ili članku. Izuzetak po obimnosti i gustoći podataka čini knjiga o zbrinjavanju djece, gdje je obrađen samo jedan dio rada Lige za zaštitu djece. Međutim, samo se u radovima o Hrvatskom radiši spominje zabrana rada društva, uz opasku da je društvo i dalje radilo, te je 1916. tražilo i službenu dozvolu za nastavak rada. Kako se za Društvo čovječnosti nikakve naredbe niti ne spominju, stječe se dojam o neprekinutoj društvenoj djelatnosti. No, autorica u najnovijoj knjizi o Hrvatskom radiši izričito navodi da je rad društva bio potajan, mimo važeće zabrane.¹¹ Sličan stav, premda ne tako izravno izrečen, ima i Juraj Kolarić, koji na dva mjesta u svojoj knjizi donosi ulomak ili dva o radu Katoličkog djetićkog društva. Iz navedenoga se vidi kako je društvo nastavilo postojati, ali mu je aktivnost bila svedena na minimum, a odnosila se uglavnom na brigu oko Djetićkoga doma i večernje neformalno druženje nekolicine članova.¹²

Uz Miru Kolar jedino Zvonimir Despot spominje naredbe o prestanku rada društava i dozvolu za nastavak rada Družbe Braća hrvatskoga zmaja. Razdoblje između naredaba naziva *javnim mirovanjem* tijekom kojega su se članovi privatno sastajali i dogovarali o budućem radu, a spominje se tek jedna javna dobrotvornost organizirana za vrijeme rata. Sve navedeno nalazi se na sedam redaka, koji tvore jedan ulomak, dok je idući gotovo istoga obima posvećen društvenome glasilu pokrenutom po ukinuću zabrane rada. Na kraju članka navedena je kronologija djelatnosti društva, gdje su od ratnih godina navedene 1914. s navodom o zabrani rada i 1917.

9 Boban, *Stjepan Radić*, 164, 233, 365.

10 Goldstein, *Židovi*, 25, 31.

11 Mira Kolar-Dimitrijević, *Prvo zagrebačko dobrotvorno društvo Društvo čovječnosti 1846-1946*, Židovska Općina Zagreb – Kulturno društvo »Miroslav Šalom Freiburger«, Zagreb 1998, 42-44; Mira Kolar-Dimitrijević, Povijesno značenje Hrvatskog radiše do 1929. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 24 (3) (1992), 101; Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga (1907-1925), *Povijesni prilozi* 11 (1992), 263-266; Kolar, *Hrvatski Radiša*, 39; Kolar, *Zbrinjavanje*, 27-40.

12 Juraj Kolarić, *Katoličko djetićko društvo u Zagrebu 1855-1945*, Hrvatski zemljopis – Naklada dr. Feletar, Zagreb 2001, 99, 118-119.

s navodom o nastavku rada i postavljanju spomen-ploče na rodnu kuću Svetozara Boroevića. I to je sve.¹³

O gradu Zagrebu

Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe započeo je razvoj grada, koji je postao vidljiviji zahvaljujući brojnim javnim gradnjama poduzetima tijekom obnove nakon potresa 1880. godine. Tada su neophodni popravci spojeni s modernizacijskim težnjama gradske uprave za urbanizacijom gradskoga područja, pa je grad ubrzano počeo izlaziti izvan uskih okvira Gornjega grada šireći se posebice prema zapadu i istoku, uz nešto značajniji iskorak prema jugu i novoizgrađenom Državnom željezničkom kolodvoru (danas Glavni kolodvor) završenom 1892. godine. Zahvaljujući tome, grad Zagreb imao je uoči Prvoga svjetskoga rata sva obilježja modernoga glavnoga grada jedne od država u sklopu Austro-Ugarske sa svim značajkama upravnoga, političkoga, gospodarskoga i kulturnoga središta zemlje.¹⁴

Prema službenom popisu stanovništva izvršenom 1910, u Zagrebu je živjelo 79.038 stanovnika, a gradsko je područje bilo podijeljeno u šest katastarskih općina (Gornji i Donji grad, područje uz Vlašku ulicu, Novu Ves, Žitnjak te Laščinu) ukupne površine 11.691 jutro i 1.550 hvati.¹⁵ Gradskom je području pripadalo šest okolnih sela (Laščina, Jurjevac, Borongaj, Petruševac, Vukomerec i Žitnjak), ali se unatoč tome poljoprivredom bavilo tek 6,85% privredno aktivnoga stanovništva ili 5.417 ljudi. Obrtom i industrijom bavilo se 33,88% stanovnika grada ili 26.779 ljudi, dok je od trgovine i bankarstva živjelo 10,89%, odnosno 8.605 stanovnika glavnoga grada. Visok udio zaposlenih u javnim službama (14,02%) i prometu (8,35%)

13 Zvonimir Despot, *Povijest Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja 1905-1996. godine*, *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1) (1997), 11-12, 32.

14 Kampuš i Karaman, *Tisučletni Zagreb*, 187-254; Gj. Szabo, *Stari Zagreb*, 161-178; Rudolf Bičanić, *Zagreb kao multifunkcionalni grad i zanimanja njegovog stanovništva*, *Iz starog i novog Zagreba* 1 (1957), 313-328; Mira Kolar, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1973, 12; Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb 1992, 295-418, 527-563; Ognjen Kraus (ur.), *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, Zagreb 1998, 12-268; Agneza Szabo, *Grad Zagreb i njegovo građanstvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, u: Tatjana Kren i Dragan Roša (ur.), *Spomenica Zvezdarnice Zagreb 1903-2003. povodom stote obljetnice*, Zagrebački astronomski savez, Zagreb 2003, 9-31; Boris Vukonić i suradnici, *Tempus fugit. Povijest turizma Zagreba*, JAZU – AGM, Zagreb 1994, 63-114; Ines Sabotić, *Stare zagrebačke kavane i krčme*, AGM – Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb 2007, 12-14; Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Leykam international, Zagreb 2008, 18-175.

15 1 jutro = 1.600 hvati ili 5.760 m²; 1 hvat = 3,60 m²; prema tome, gradsko se područje prostiralo na nešto više od 67 km²

odlika su upravnoga i prometnoga središta države, što je Zagreb bio u punom smislu riječi.¹⁶

Međutim, uži gradski prostor u kome se odvijala glavnina zbivanja bio je znatno skućeniji, što se zorno vidi na karti iz 1911. godine, koja je bila priložena *Zagrebačkom adresaru* iz iste godine. Južnu i jugozapadnu granicu gradskoga područja činila je željeznička pruga iza koje su na planu tek Strojarna državnih željeznica, kolodvor Samoborske željeznice te zgrade Zagrebačkoga vodovoda i električne centrale, udaljene dva stambena bloka od Južnoga kolodvora. Posljednje zgrade ucrtane na zapadnoj strani grada bile su tvornice parketa i cikorije u Vodovodnoj ulici te Zagrebačka pivovara, koja je popunjavala prostor između Ilice i ulice Kunišćak. Ulice Vrhovac, Hercegovačka, Pantovčak ili Radnički dol nacrtane su tek u začecima spoja s Ilicom jer nisu vodile do neke značajne institucije kao što je bolnica Milosrdnih sestara ili sirotište u Ulici Adolfa Mošinskoga (danas Nazorova). Sjevernu granicu grada, a istočno od gradskih izletišta Josipovca i Tuškanca, činio je početak Jurjevske ulice, tvornica koža i Posadni zatvor na Novoj Vesi, dok su istočnu granicu činile ulice Medveščak, Ribnjak i Draškovićeve ulica. Iza te crte bile su nacrtane tek zgrada Plemićkog konvikta na Šalati (danas glavna bolnička zgrada), zgrada pučke i Više djevojačke škole u Draškovićevoj ulici, te vojnička jašiona u Martičevoj ulici, dok je Vlaška ulica bila prikazana samo do spoja s Vončininom ulicom, koja je vodila na Šalatu.¹⁷

Izvan navedenih okvira prostirala se siromašna gradska periferija, gdje su u lošim stambenim objektima živjeli radnici zagrebačkih tvornica i ostala sirotinja, koja se prehranjivala uglavnom poljoprivredom. Stanovnici periferije najvjerojatnije su bili usredotočeni na puko preživljavanje, za razliku od građanskoga sloja nastanjenoga unutar gradskoga središta, koje je ipak neusporedivo lakše živjelo radeći u gospodarskom (trgovina, obrt, ugostiteljstvo, bankarstvo i slično) ili javnom sektoru (državna i gradska uprava).¹⁸

Iako je glavni grad Hrvatske u odnosu na gradove sličnoga značaja u okviru Monarhije bio razmjerno mali grad, za hrvatske je prilike bio velegrad, jer je drugi po veličini bio Osijek s nešto više od 28.000 stanovnika. Naime, 1910. u Hrvatskoj je bilo svega šest naselja sa više od 10.000 stanovnika, dok je 16 naselja imalo između 5.000 i 10.000 stanovnika. Pritom treba naglasiti da nisu sva naselja s više od 5.000 ljudi imala upravni status grada.¹⁹

16 Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1991, 147-148; Mira Kolar-Dimitrijević, *Struktura privredno aktivnih stanovnika sjeverne Hrvatske prema materinjem jeziku uoči Prvoga svjetskoga rata, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 17 (1) (1990), 142; Slukan, *Prostorni razvoj*, 30.

17 Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), Kartografska zbirka, br. 2664 – I A/4.

18 Sabotič, *Stare zagrebačke kavane*, 154-155.

19 Više od 10.000 stanovnika imali su Zemun, Karlovac, Mitrovica, Varaždin, Ruma i Vukovar, dok su manje imali Vinkovci, Brod na Savi, Koprivnica, Sisak, Đurđevac, Srijemski Karlovci, Bjelovar,

Sljedeći popis stanovništva izvršen je 1921. – tada je u Zagrebu živjelo 108.674 stanovnika, odnosno 37,07% više nego 1910. godine. Za razdoblje između službenih popisa stanovništva postoji tek procjena Gradskoga poglavarstva iz 1914. prema kojoj je u gradu živjelo oko 86.000 ljudi, no nije moguće razabrati iz kojega mjeseca ili dijela godine potječe procjena. Tijekom Prvoga svjetskoga rata broj je dodatno uvećan dotokom izbjeglica iz ratom ugroženih područja Monarhije, ali nije poznato za koliko.²⁰

O društvima

Vrlo živa djelatnost društava općenito, a posebice raznoraznih dobrotvornih i humanitarnih društava, jedna je od odlika razvijenoga građanskoga društva, koja je posebice dolazila do izražaja u velikim gradskim sredinama. U velikim europskim središtima društva su se masovno osnivala sredinom 19. stoljeća, dok je u Hrvatskoj znatniji broj društava osnovan tijekom posljednja dva desetljeća istoga stoljeća.²¹ Manji gradovi i trgovišta slijedila su zbivanja u velikim središtima, uglavnom sa znatnim vremenskim odmakom, a isti obrazac vrijedio je za Zagreb u odnosu na europske gradove i za manje gradove Hrvatske u odnosu na glavni grad.

Koliko je udruživanje u različita društva bilo važna i samorazumljiva sastavnica u životu građanskoga sloja na početku 20. stoljeća svjedoči činjenica da je u nevelikom Zagrebu 1905. bilo 114 društava, što je činilo 14,08% svih društava u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji. No, zagrebačka su društva okupljala 85.170 članova ili 45,57% ukupnoga broja članova svih društava.²² Pri tome upada u oči podatak o broju članova, jer je premašivao ukupan broj stanovnika grada, ali ta činjenica ne treba čuditi s obzirom da su pojedinci bili članovi većeg broja društava. Štoviše, najistaknutije javne ličnosti bile su članovi nekoliko desetaka društava, a zagrebačka su društva imala znatan broj članstva s prebivalištem izvan Zagreba.

Godine 1913. u gradu je dosegnuta brojka od 168 društava svih profila (dobrotvornih, strukovnih, pjevačkih, sportskih i vjerskih), a do kraja 1918. broj je narastao na 181 društvo, uključujući njih osam za koje se navodi da su djelovala te godine. Navedena su: Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, Gospodarski klub za promicanje poljoprivredne znanosti i gospodarskih reforma, Hrvatska filharmonija, Hrvatska katolička ženska sveza, Hrvatski sportski klub »Šparta«, Prvi hrvatski

Đakovo, Virovitica, Požega, Indija, Sušak, Virje, Irig, Ogulin, Petrinja, Šid i Dalj (navedeni od većega prema manjemu). R(udolf) Signjar (ur.), *1875-1915. Statistički atlas kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb 1915, 3.

20 *Zagreb godine 1913-1918. Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnoga grada Zagreba*, Knjigotiskara braća Kralj, Zagreb 1927 (dalje: *Zagreb 1913-1918*), 116, 154; Kolar, *Radni slojevi*, 18-19.

21 Benyovsky, *Dobrotvorna gospojinska društva*, 73.

22 Iveljić, *Očevi i sinovi*, 363; A. Szabo, *Grad Zagreb*, 21.

izletni klub »Pique«, Savez javnih namještenika te Udruženje jugoslavenskih žena.²³ Međutim, upitno je jesu li uopće, a ako jesu pod kojim su imenom i kada počela s radom navedena društva, jer tri društva nisam uspjela pronaći pod navedenim ili vrlo sličnim imenima sve do 1925. godine, pa pretpostavljam da do tada nisu do kraja provela potrebnu upravnu proceduru. Za razliku od toga, Savez javnih namještenika zatražio je i dobio potvrdu pravila 1919, dok je Hrvatska filharmonija zaživjela 1921. pod nazivom Zagrebačka filharmonija.²⁴

Za pretpostaviti je da je većina navedenih društava nastala za vrijeme postojanja Austro-Ugarske, ali je proces potvrđivanja pravila znao potrajati mjesecima, naročito ako su pravila vraćana na doradu. Upravo to se dogodilo Hrvatskom sportskom klubu »Šparta« jer u prvobitnim pravilima nisu naveli djelokrug rada pročelnika sekcije, kapetana i *orudjara*, pa su im pravila potvrđena 23. siječnja 1919. umjesto 6. studenoga prethodne godine, kada je odlučeno da su nepotpuna.²⁵ Za razliku od njih, pravila Prvoga hrvatskoga izletnoga kluba »Pique« bila su odobrena 27. listopada 1918, ali na spisu stoji opaska da će rješenje o dozvoli djelovanja uslijediti naknadno. To se nije dogodilo, pa su pravila ponovno slana na potvrdu povjereniku Narodnog vijeća za javnu sigurnost prvih dana prosinca 1918. godine. Tri mjeseca kasnije cijeli je slučaj stavljen *Ad acta* bez ikakva objašnjenja, ali se osnivači nisu predavali sve do konačne potvrde pravila 25. veljače 1920. godine.²⁶

Unatoč tome što se postupak potvrde pravila ponekad protezao kroz tri državne zajednice (Austro-Ugarsku, Državu Slovenaca, Hrvata i Srba te Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca), ta promjena nije toliko vidljiva na najnižoj upravnoj razini koliko bi se očekivalo gledajući kroz prizmu strogo političke perspektive. Administrativni ustroj uspostavljen za vrijeme Monarhije ostao je na snazi, uz manje organizacijske promjene, sve do kraja 1920-ih godina kada je zamijenjen novim.²⁷

Koliko je društava stvarno djelovalo za vrijeme rata?

U hrvatskoj historiografiji prevladava mišljenje da je izbijanjem rata i donošenjem naredbe bana Ivana Skerleca broj 4.232/Pr. od 27. srpnja 1914. u potpunosti prestao rad svih društava izuzev Crvenoga križa. Pozivajući se na čl. 32 Zakona o iznimnim

23 *Zagreb 1913-1918*, 243-249.

24 Slavica Pleše (ur.), *Pravila društava 1845-1945. Tematski vodič*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2000, 225-237.

25 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Unutrašnji odjel Zemaljske vlade (dalje: UOZV), sv. VI-21, k. br. 67.696./1918; HDA, UOZV, sv. VI-21, k. br. 67.696./1918, br. 2.303/1919.

26 HDA, UOZV, sv. VI-21, k. br. 60.978/1918; HDA, UOZV, sv. VI-21, k. br. 60.978/1918, br. 6.757/1920.

27 Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije*, Pravni fakultet – Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb 1985, 308, 314, 316, 318, 320.

mjerama za slučaj rata iz 1912, spomenuta je banska naredba u potpunosti do daljnega zabranila rad svih društava kojima je Zemaljska vlada bila odobrila pravila, te je zabranjeno osnivanje novih društava ili društvenih podružnica. Bilo je zabranjeno sazivanje i održavanje skupština svih vrsta (godišnje skupštine, sjednice odbora ili ravnateljstva) te sudjelovanje na njima, a svim je prekršiteljima prijetila kazna zatvora do dva mjeseca i novčana globa do 600 kruna. Međutim, naredba je ostavljala mogućnost iznimki, jer je ban u dogovoru s Vojnim zapovjedništvom u Zagrebu, a uz preporuku županijske ili gradske oblasti, mogao dozvoliti nastavak djelovanja pojedinim društvima.²⁸ Pritom je bilo izuzetno važno tko je činio Upravni odbor društva, odnosno jesu li ti ljudi bio dovoljno patriotski nastrojeni.

Ban je 22. rujna 1914. dopustio vladinim povjerenicima samostalno odobravanje rada dobrotvornim društvima za podupiranje i prehranu djece te potpornim društvima za slučaj bolesti ili smrti jer se tom naredbom nije izlazilo iz okvira prethodne naredbe o zabrani rada društava.²⁹ Do toga je, pretpostavljam, došlo zbog velikog broja molbi različitih društava širom Hrvatske, koja su uglavnom navodila da će pomagati svoje mobilizirane članove i njihove obitelji, pa je odobrenje nastavka rada bilo više stvar formalnosti, koju su zbog opterećenosti bana važnijim poslovima mogle provoditi niže upravne oblasti.

Dokumenti vezani uz ove dvije naredbe tvore spis br. 4.232 Pr./1914. sastavljen od molbi pojedinih društava za dopuštenje nastavka rada upućenih lokalnim upravnim oblastima, koje su ih uz preporuku prosljeđivale na odobrenje banu u Predsjedništvo Zemaljske vlade. Sačuvan je tek manji broj molbi društava, ali su razmjerno dobro sačuvana odobrenja za nastavkom rada društava do kraja 1915. godine, na temelju kojih je nastala tablica 1, gdje su kronološki po datumu odobrenja navedena sva društva. Izvori podataka navedeni su isključivo u tablici, a ne u tekstu iako bi to ponekad trebalo, ali bi došlo do udvostručenja broja bilješki ili razbijanja cjelovitosti tablice, što sam željela izbjeći.

Usporedbom sačuvanih molbi i vijesti o nastavku rada društava objavljenima u novinama, vidljivo je da od 52 društva nedostaju tek molba Dobrovoljnoga društva za spasavanje, kojemu je rad bio odobren odmah, te Zadruge svratištara, gostioničara, krčmara i kavanara. Osim njih iznimku čini tek društvo »Hrv. Zitin dom«, koje je nastalo tijekom rata, pa je imalo i drugačiju proceduru za odobravanje pravila. Međutim, ograda stoji, jer nisam sigurna jesam li pronašla sva društva, unatoč pominome traženju, naročito za razdoblje odobravanja od strane vladinoga povjerenika, s obzirom da u novinama nisu objavljene sve vijesti o nastavku rada pojedinih društava pronađenih u arhivskoj građi. Tim više što jedini tematski vodič po građi društava u Hrvatskom državnom arhivu ne može poslužiti za utvrđivanje dužine

28 *Zbirka zakona i naredaba, koje su u svezi s ratom izdane u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Kr. zemaljska tiskara, Zagreb 1915, 57; »Naredba bana ... br. 4.232/Pr. od 27. srpnja 1914. ...«, *Narodne novine*, sv. 80/1914, br. 170, 27.7.1914, str. 3.

29 *Zbirka zakona i naredaba*, 58.

trajanja pojedinih društava, a isto vrijedi i za onovremeni popis društava u službenom izvještaju o radu Gradskoga poglavarstva grada Zagreba.

Razdoblje do kraja 1918. u istoj je tablici nadopunjeno prema novinskim vijestima objavljenima u *Narodnim novinama* i *Jutarnjem listu*, što vrlo vjerojatno znači da ustanovljeni broj društava nije konačan, ali je prilično cjelovit i dostatan za izvođenje osnovnih zaključaka. Tome u prilog ide činjenica što postoje znatna odstupanja u točnosti podataka o djelovanju popriličnoga broja društava tijekom ratnih godina navedenih u izvještaju o radu Gradskoga poglavarstva, gdje stoji da su društva djelovala,³⁰ premda podaci o zabrani i ponovnoj uspostavi rada istih društava, koje sam pronašla u arhivskoj građi, govore suprotno. Isto tako, u novinskoj građi postoje podaci o radu pojedinih društava, naročito sportskih i vjerskih, za koja nisam pronašla službene dozvole za nastavkom rada. Stoga je za pretpostaviti kako je njihov rad odobrila niža upravna oblast jer je njihov rad bio odviše javan da bi promaknuo nadzoru Redarstva.

Zbog navedenih nesavršenosti arhivske i novinske građe upitno je hoće li ikad biti moguće utvrditi konačan broj društava koja su djelovala u gradu Zagrebu pojedinih ratnih godina, ali sama činjenica da je dozvolu za rad u smanjenom ili potpunom opsegu imalo 80 društava sa sjedištem u gradu Zagrebu za trajanja rata prilično je neočekivana. Naročito stoga što određeni broj društava nisu imala izravnu dobrotvornu i humanitarnu svrhu.

U prva tri dana po donošenju naredbe o zabrani rada dozvolu za rad dobila su društva kojima je svrha bila pomoći u organizaciji zbrinjavanja ranjenih i bolesnih vojnika (Hrvatsko društvo za čuvanje narodnoga zdravlja, Dobrovoljno društvo za spasavanje i Sbor liječnika), te pružiti pomoć u hrani obiteljima mobiliziranih vojnika s posebnim naglaskom na djecu, što je bila osnovna svrha Lige za zaštitu djece.

No, Liga je u idućih nekoliko dana, sporazumno s Gradskim poglavarstvom, preuzela koordinacijsku ulogu oko skrbi za obitelji mobiliziranih vojnika na području grada, jer je Poglavarstvo uslijed mobilizacije ostalo bez dovoljnoga broja činovnika za obavljanje tako složenoga posla u što kraćem vremenu. Namjera je bila da se siromašnim obiteljima, pri čemu se prije svega mislilo na žene i djecu vojnika,³¹ priskrbi potrebna hrana u gradskoj kuhinji i osigura mlijeko ili dojilja za dojenčad, a zapuštena djeca smjeste u sirotište Milosrdnih sestara (*Pjestovalište*). Kako bi se osigurala pravedna raspodjela pomoći, pristupilo se izradi registra obitelji mobiliziranih

30 *Zagreb 1913-1918*, 243-249.

31 Ljekarnik E. V. Feller iz Zagreba pokrenuo je akciju »Za naše majke...« krajem studenoga 1915. smatrajući kako su majke vojnika uglavnom zakinite za različite vrste potpora, jer dok se podmire udovice, siročad, invalidi i bolesni vojnici za majke ne ostaje ništa. U srpnju 1916. god. preuzeli su pokroviteljstvo nad ovom akcijom ban Ivan barun Skerlec i Gabriela pl. Rakodczay. (E. V. Faller, »Za naše majke...«, *Narodne novine* (dalje: NN), sv. 81/1915, br. 277, 29.11.1915; E. V. Faller, »Za naše majke...«, *Jutarnji list* (dalje: JL) sv. 4/1915, br. 1325, 29.11.1915; »Za naše majke...«, *Obzor*, sv. 56/1915, br. 343, 28.11.1915; »Akcija 'za naše majke'«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1555, 19.7.1916)

vojnika s imovinskim statusom svake obitelji, i to tako što su odbornice društva obilazile grad sa sabirnim arcima noseći kao znak raspoznavanja *crno-žutu* (carsku) i *narodnu vrpču* (hrvatsku trobojnicu). Tijekom tri dana (od 10. do 12. kolovoza 1914) 80 je odbornika Lige obaju spolova popisalo oko 4.000 *bijednika*, kojima je trebala pomoć u hrani i odjeći. S obzirom da su odbornici Lige obilazeći teren nailazili na slučajeve krajnje bijede, bilo im je dozvoljeno pružanje manje novčane pomoći na licu mjesta, ali samo u iznimnim slučajevima. Za tu svrhu ustupio im je Središnji odbor za skrb obitelji mobiliziranih vojnika³² 10.000 kruna, što s obzirom na potrebe nije bilo previše.³³

Do kraja 1914. god. dozvolu za rad dobilo je 29 društava, među kojima se posebice ističu Cecilijansko društvo i Prvo sklizačko društvo, jer se prema dosadašnjim spoznajama o njihovom radu za vrijeme rata ne uklapaju među klasična dobrotvorna društva. Pretpostavljam da se Prvo sklizačko društvo obvezalo organizirati dobrotvorne priredbe u korist potrebitih, ali se nisam uspjela domisliti kakva bi bila ratna svrha društva za promicanje crkvene glazbe.

U prvi tren čini se sličan položaj Hrvatskoga društva umjetnosti, no nije tako, jer je umjetnost tijekom rata bila korištena u propagandne svrhe, što je posebice došlo do izražaja u drugoj godini rata. Tada je Hrvatsko društvo umjetnosti dobilo dozvolu za nastavak rada u punom opsegu, dok se prvobitna dozvola odnosila samo na raspačavanje spomen-medalja posvećenih ubijenome prijestolonasljedniku Ferdinandu.

32 Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije ustrojen je dozvolom bana Ivana baruna Skerleca 1. rujna 1914. god., a za predsjednika je izabran Dragan barun Turković. Iznad ovoga odbora bili su jedino Ratno-pripomoćni uredi u Beču i Budimpešti. Članovi Odbora bili su: tajni savjetnik Miroslav grof Kulmer, naslovni biskup i prior vranski te kanonik Prvostolnog kaptola zagrebačkog Blaž Švinderman, kr. banski savjetnik Zvonimir Žepić, veliki župan zagrebačke županije dr. Teodor Bošnjak, načelnik grada Zagreba Janko Holjac, odsječni savjetnik Mirko Hondl i predsjednik Izraelitske bogoštovne općine dr. Robert Siebenschrein. (HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade (dalje: PrZV), sv. 6-22, k. br. 5.429 Pr./1914; HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 5.927 Pr./1914; »Ratni pripomoćni ured«, *NN*, sv. 80/1914, br. 180, 14. 8. 1914; »Ratni pripomoćni ured«, *JL*, sv. 3/1914, br. 749, 15. 8. 1914; »Poziv«, *NN*, sv. 80/1914, br. 192, 19. 8. 1914; »Ratni pripomoćni ured«, *JL*, sv. 3/1914, br. 755, 20. 8. 1914; »Svim velikim županima«, *NN*, sv. 80/1914, br. 192, 19. 8. 1914; »Županije za obitelji vojnika«, *JL*, sv. 3/1914, br. 755, 20. 8. 1914; »Za obitelji mobilizovanih vojnika«, *NN*, sv. 80/1914, br. 206, 2. 9. 1914; »Središnji zemaljski odbor za skrb obitelji mobilizovanih osoba«, *NN*, sv. 80/1914, br. 209, 5. 9. 1914; »Središnji zemaljski odbor za skrb obitelji mobilizovanih osoba«, *NN*, sv. 80/1914, br. 212, 7. 9. 1914)

33 »Liga za zaštitu djece...«, *NN*, sv. 80/1914, br. 181, 5. 8. 1914; »Dozvoljeno djelovanje društva 'Liga za zaštitu djece', *JL*, sv. 3/1914, br. 739, 5. 8. 1914; »Liga za zaštitu djece.«, *Obzor*, sv. 55/1914, br. 214, 5. 8. 1914; »»Liga za zaštitu djece...«, *NN*, sv. 80/1914, br. 183, 7. 8. 1914; »»Liga za zapuštenu djecu...«, *JL*, sv. 3/1914, br. 741, 7. 8. 1914; »»Liga za zapuštenu djecu«, *Obzor*, sv. 55/1914, br. 215, 6. 8. 1914; »Liga za zaštitu djece«, *NN*, sv. 80/1914, br. 187, 12. 8. 1914; »Potpore obiteljima mobiliziranih«, *JL*, sv. 3/1914, br. 762, 25. 8. 1914; Josip Šilović, »Karitativni rad u vrijeme rata«, *NN*, sv. 81/1915, br. 102-104, 4-6. 5. 1915; »Liga za zaštitu djece. (Izvanredna glavna skupština od 25. studenoga 1915)«, *NN*, sv. 81/1915, br. 291, 16. 12. 1915.

Podmirivanje potreba vojnika za zimskom robom bio je glavni razlog za dobivanje dozvole za rad Patronaže za zaštitu mladih djevojaka, jer se sa dolaskom prvih hladnijih dana pokazalo kako austro-ugarska vojska nije dostatno opremljena za zimsko ratovanje. I dok je vojska na ratištima imala poteškoća zbog nedovoljne opskrbe, pozadina je imala problema sa zbrinjavanjem velikoga broja ranjenih i bolesnih vojnika. Društvo sv. Vida iskazalo je spremnost odmah po izbijanju rata preuzeti brigu za sve oslijepjle³⁴ hrvatske vojnike, i to ne samo zavičajnike Hrvatske i Slavonije, jer izuzev njihova zavoda nije bilo drugoga u južnom dijelu Monarhije. Na temelju toga im je ban 10. listopada 1914. dozvolio daljnje djelovanje, a društvo je u iduća dva mjeseca vodilo pregovore o djelokrugu i načinu rada s Povjerenstvom za organizaciju ratne bolničarske službe. Dogovoreno je da sve bolnice prijave Društvu sv. Vida svakoga vojnika koji je izgubio vid, kako bi se mogle na vrijeme pripremiti prostorije, te stradalog nakon završetka liječenja odmah premjestiti u društveni zavod. Međutim, to se nije sustavno provodilo.³⁵

Glavna svrha svih ostalih društva, koja su dobila dozvolu za nastavkom rada tijekom 1914, bila je briga za opskrbu siromašne školske djece ili siročadi hranom, odjećom i obućom (poput društva Dobrotvor, sekcije »Za našu djecu« Udruge učiteljica ili Društva za prehranu siromašne školske mladeži pučkih škola), te pripomoćna društva za osiguranje osnovnih životnih potreba članova i njihovih obitelji. Takva su u osnovi bila sva ostala društva. Već tijekom 1914. dozvolu za rad dobila su tri strukovna udruženja zaposlenih u ugostiteljstvu te trgovini i obrtu.

Sačuvani su podaci o nekoliko slučajeva odbijanja davanja dozvole za nastavkom rada tijekom svih ratnih godina, a sve su zatražene tijekom 1914. godine. Zahvaljujući takvim slučajevima bilo je lakše spoznati sustav funkcioniranja upravnoga postupka vezanoga uz odobrenje pravila pojedinih građanskih društava.

34 U početku rata najčešći uzrok potpune ili djelomične sljepoće bila je prostrijelna rana lubanje, uslijed koje je došlo do oštećenja jednoga ili oba očna živca. U prvo vrijeme bila je rijetka izravna ozljeda obje očne jabučice, ali se stanje promijenilo aktiviranjem talijanskog ratišta, gdje je najveći broj ozljeda uzrokovalo kamenje istisnuto iz stijena topovskim granatama. Međutim, najčešći uzrok sljepoće bila je očna gonoreja, odnosno uznapredovani oblik trahoma, čije je širenje imalo tek djelomično veze s ratom. (K(urt) Hühn, »Rat i sljepoća.«, *Liječnički vijesnik* 39 (6) (1917), 227)

35 »Iz društva sv. Vida«, *NN*, sv. 80/1914, br. 275, 13. 10. 1914; »Dozvola za djelovanje 'Društva sv. Vida'«, *Obzor*, sv. 55/1914, br. 283, 13. 10. 1914; »Dozvoljeno djelovanje društva«, *JL*, sv. 3/1914, br. 844, 14. 10. 1914; »Društvo sv. Vida za slijepe ratnike«, *NN*, sv. 80/1914, br. 325, 11. 12. 1914; »Društvo sv. Vida za slijepe ratnike«, *JL*, sv. 3/1914, br. 944, 12. 12. 1914; »Za hrvatske slijepe vojnike«, *NN*, sv. 81/1915, br. 10, 14. 1. 1915; »Za hrvatske slijepe vojnike«, *JL*, sv. 4/1915, br. 996, 15. 1. 1915; »Za utjehu slijepe vojnicima«, *NN*, sv. 81/1915, br. 31, 8. 2. 1915; »Za utjehu slijepe vojnicima«, *JL*, sv. 4/1915, br. 1027, 8. 2. 1915; »Glavna skupština društva sv. Vida«, *NN*, sv. 82/1916, br. 98, 29. 4. 1916; »Glavna skupština i izvještaj o radu društva sv. Vida«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1474, 29. 4. 1916; Nepoznat, »Izvještaj zavoda za slijepe vojnike za god. 1915, *Liječnički vijesnik* 38 (8) (1916), 251.

Među odbijenim društvima bili su Zagrebačko ribarsko društvo,³⁶ čiji je spis stavljan *Ad acta* bez objašnjenja 26. veljače 1915,³⁷ te Savez hrvatskih obrtnika,³⁸ koji je u molbi uz svrhu olakšavanja života obiteljima u ratu poginulih članova te invalida naveo jednu općekorisnu svrhu. Savez hrvatskih obrtnika stavio se Zemaljskoj vladi na raspolaganje kroz savjetodavnu ulogu u stručnim i gospodarskim pitanjima, kako bi se riješili problemi proizašli iz rata te pokrenulo hrvatsko gospodarstvo.³⁹ No, unatoč važnosti navedenih ciljeva, molba im je bila odbijena, iako je vladin povjerenik za zagrebačku županiju preporučio nastavak rada, ali je netko olovkom na spis dopisao »Po nalogu ležati«. Zatim je 28. veljače 1916. cijeli predmet stavljen bez objašnjenja *Ad acta*.⁴⁰

Društvo Narodni kasino⁴¹ nije dobilo dozvolu, prema službenom obrazloženju, zbog toga što se vlast bojala nezadovoljstva članova odlukom uprave društva o isključenju pojedinih članova društva, pa je društvo jednostavno raspušteno.⁴² Dobivanje dozvole za nastavak djelovanja Hrvatskoj narodnoj straži⁴³ onemogućila je redarstvena istraga protiv nekolicine istaknutih članova društva, ali se ne navodi kojih, pa su dvije molbe društvene uprave odbijene bez izgleda za promjenom stava sve dok traje postupak.⁴⁴ Za razliku od toga, Zemaljskom društvu općinskih činovnika molba je odbijena bez dodatnih objašnjenja, samo uz pozivanje na bansku naredbu o zabrani rada društava.⁴⁵

Tijekom cijele 1915. još je 16 postojećih društava dobilo dozvolu za nastavak rada u smanjenome opsegu, a među društvima pripomoćnoga karaktera bilo je sve više prosvjetnih i kulturnih društava. Tako su sredinom siječnja nastavili s radom Matica

36 Svrha društva bila je promicanje interesa ribarskog sporta, te čuvanje, gajenje i unapređenje ribarstva uopće uzimanjem u zakup prava ribolova, osnivanjem ribogojilišta, obrazovanjem stručnoga kadra i slično. (HDA, Grupa 6, Pravila zagrebačkog ribarskog društva, inv. br. 4.376)

37 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 22. veljače 1915, br. 971 Pr./1915.

38 Svrha društva bilo je štititi i promicati moralne i materijalne interese cjelokupnog obrtničko-zanatlijskog staleža putem savjetovanja i primjera, sastancima, javnim predavanjima i raspravama te sličnim. (HDA, Unutrašnji odjel Zemaljske vlade Serija pravila (dalje: UOZV SP), Pravila Saveza hrvatskih obrtnika u Zagrebu, k. br. 1.989/1911)

39 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Molba uprave društva od 19. veljače 1915. br. VI.414.

40 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 10. travnja 1915, br. 3.076 Pr./1915.

41 Svrha društva bilo je promicati društvenost priređivanjem sastanaka, zabava, predavanja za članove i njihove porodice, uređenje čitaonice, te podupiranje hrvatskih kulturnih institucija. (*Pravila društva »Narodni kasino« u Zagrebu*, Zagreb 1913, 3)

42 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 14. rujna 1914, br. 6.233 Pr./1914.

43 Svrha društva bilo je nastojanje oko školskog, prosvjetnog i privrednog napretka hrvatskoga naroda osnivanjem škola, nagrađivanjem učitelja, podupiranjem školske mladeži odijelom, knjigama i priborom, osnivanjem podružnica i sličnoga. (*Pravila Hrvatske Narodne Straže u Zagrebu*, Zagreb 1913, 3)

44 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 12. rujna 1914, br. 6.689 Pr./1914; HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 10. listopada 1914, br. 7.195 Pr./1914.

45 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232 Pr./1914, Naredba od 30. srpnja 1914, br. 4.553 Pr./1914.

hrvatska i Hrvatsko prirodoslovno društvo, dok su Braća hrvatskoga zmaja zaživjela pred kraj godine. Hrvatsko prirodoslovno društvo je specifično po tome što mu je dva puta tijekom iste godine proširivan djelokrug rada, jer je krajem 1915. smjela početi s radom i zvjezdarnica na Gornjem gradu o kojoj je brinulo društvo. Potreba za raznovrsnim kulturnim i prosvjetnim priredbama organiziranim u humanitarne svrhe ublažila je stroge kriterije postavljene na početku rata.

Gospodarske su potrebe dodatno proširile krug djelatnih društava izravno ili neizravno vezanih uz ekonomiju. Zanimljivo je što je među njima bilo od početka svibnja 1915. Hrvatsko društvo za zaštitu životinja, čija je aktivnost pomalo neočekivana tijekom rata, ali i vrlo logična. Naime, jedna od osnovnih svrha društva bila je pružiti odgovarajuću njegu i skrb gospodarski neophodnim životinjama, a konji su tijekom rata bili na vrhu liste prioriteta, jer su bili potrebni vojsci u umalo neograničenom broju.

Zadnjega dana siječnja 1915. godine odobrena su pravila Hrvatskoga gospojinskoga društva građanskoga doma za nemoćne hrvatske vojnike ili »Hrv. Zitin doma« – prvoga društva osnovanoga u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskoga rata. Zamisao o gradnji doma namijenjenoga svim pripadnicima c. i kr. vojske potpuno nesposobnima za rad bez razlike vjere i nacionalnosti, bez obitelji i vlastitoga doma, a pod pokroviteljstvom *jedne velike ličnosti, koja je blizu Previšnjem prijestolju*, pokrenule su sredinom listopada 1914. barunica Gizela Hellenbach⁴⁶ i Grete Ritter. Na početku akcije smatralo se mogućim položiti kamen temeljac prije 2. prosinca iste godine, odnosno svečanoga kraljevoga jubileja. Ubrzo je postalo izvjesno da će budući dom invalida zavičajnika Hrvatske i Slavonije biti negdje u neposrednoj blizini Zagreba, ali se tek početkom 1917. godine počelo govoriti o gradnji doma i uređenju zavoda. U listopadu 1917. kupljena je kuća s posjedom u *neposrednoj blizini glavnoga grada*, a nalazila se na Ksaverskoj cesti br. 12. Posjed je obuhvaćao vrt, voćnjak, vinograd, oranice i sve potrebne gospodarske zgrade, pa je smatran idealnim mjestom za smještaj invalida, koji su se u sklopu radne terapije trebali baviti nekim lakšim poslom, ovisno o tjelesnom oštećenju. S obzirom na nepovoljne građevinske prilike izazvane skupoćom materijala i radne snage, Društvo je odlučilo odgoditi izgradnju doma do povoljnijih prilika, a od jeseni 1918. otvoriti priručni dom u adaptiranim prostorima kuće na Ksaveru.⁴⁷

46 Barunica Gizela Hellenbach vjerojatno je bila supruga baruna Dioniza Hellenbacha, vlastelina u Mariji Bistrici i predsjednika Gospodarskoga društva kao zadruge, spadajuće u svezu Hrv.-slav. gospodarskog društva kao središnje zadruge u Zagrebu. (*Imenik 1914*, 129)

47 »Poziv za osnivanje 'Doma za invalide'«, *NN*, sv. 80/1914, br. 280, 19. 10. 1914; »Poziv za osnivanje 'Doma za invalide'«, *JL*, sv. 3/1914, br. 854, 20. 10. 1914; »'Hrvatski Zitin dom'«, *NN*, sv. 82/1916, br. 34, 12. 2. 1916; »'Hrvatski Zitin dom'«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1401, 15. 2. 1916; »Gradnja 'Hrvatskog Zitin-doma'«, *NN*, sv. 83/1917, br. 1, 2. 1. 1917; »Gradnja 'Hrvatskog Zitin-doma'«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1727, 3. 1. 1917; »III. redovita glavna skupština gospojinskog društva 'Hrv. Zitin-doma'«, *NN*, sv. 84/1918, br. 77, 4. 4. 1918; »'Hrvatski Zitin-dom'«, *NN*, sv. 83/1917, br. 236, 15. 10. 1917; »Iz 'Hrv. Zitin-doma'«, *NN*, sv. 84/1918, br. 120, 28. 5. 1918.

Koliko je meni za sada poznato, do izgradnje doma za invalide u Zagrebu nikada nije došlo, iako se brizi za invalide posvećivala velika pažnja za trajanja Monarhije. Promjenom državne zajednice nestaje zanimanje za rješavanje njihova statusa. Čak štoviše, umjetno se nastojalo umanjiti broj invalida koji su se borili na strani Centralnih sila.⁴⁸

Tijekom 1916. svega su tri društva dobila dozvolu za nastavak rada, od kojih je jedno bilo Društvo hrvatskih književnika, dok su preostala dva – Opće podupiruće društvo za bolesnike i Društvo za pripomoć svršenih učenika Zemaljskog zavoda za gluhoonijeme. Izuzev toga, još je jedino bio proširen djelokrug rada Sбора liječnika i usavršena su pravila »Hrv. Zitin-doma«.

Za sada nije moguće objasniti razloge tolikoga nerazmjera broja izdanih dozvola u odnosu na prethodnu godinu, jer se premalo zna o unutrašnjih prilikama u Hrvatskoj te godine. Najznačajniji događaj svakako jest smrt kralja Franje Josipa krajem studenoga, ali je upitno treba li se sveopće društveno mrtvilo te godine pripisati isključivo iščekivanju kraljeve smrti.

Tijekom 1917. dozvolu za nastavak rada dobilo je 20 društava, od kojih je 12 (ili 60%) imalo veze s radnicima u privredi ili konobarima, dok su dva društva (10%) bila udruženja pravnika i odvjetnika, a bilo je tu po jedno društvo bankovnih činovnika, učitelja i veterinara. Pored toga bila su osnovana dva nova društva – Ratno kumstvo i Prehrana, kojima je bio cilj saniranje izravnih posljedica rata na hrvatsko društvo. Izvan toga bilo je još jedino Hrvatsko planinarsko društvo, čija je ratni djelokrug rada do danas ostao nepoznat.

Za toliku premoć radničkih udruženja različitih vrsta uzroci su barem dvojaki. Pritom treba upozoriti na veliku razliku u odnosu na početno razdoblje odobravanja nastavka rada društava, kada su dva od ukupno pet odbijenih društava imala izravne veze s gospodarstvom. No, 1917. obilježili su problemi opskrbe stanovništva osnovnim životnim potrepštinama te kronični nedostatak radne snage, jer su svi vojno sposobni muškarci bili u ratu već godinama ili su mobilizirani. Osim toga, trebalo je pomoći bivšim vojnicima otpuštenima iz službe zbog nesposobnosti, jer su trebali prehraniti obitelj do konačnoga rješenja invalidskoga statusa i vojnoga umirovljenja.

Pružanje pravne pomoći prilikom razrješenja brojnih zavrzlama unutar kojih su se našle obitelji poginulih, nestalih, zarobljenih ili invalidnih vojnika bio je osnovni razlog za obnovu rada društava odvjetnika i pravnika. Razrješenje statusa bilo je od životne važnosti za žene i djecu vojnika, jer bez toga nisu mogle primati novčanu potporu od države. Iako su im tada priskakala u pomoć različita dobrotvorna društva, pružena je pomoć bila privremena, nedostatna i nesigurna, jer su potrebe bile goleme s obzirom na broj potrebitih, a novčanih je sredstava bilo malo.

48 O tome opširnije vidjeti u: Vladimir Raženj, »Društvena skrb za naše ratne ozljeđenike«, *Odabrana poglavlja iz ratne ortopedije*, Tipografija d.d, Zagreb 1943 (poseban otisak *Liječničkog vjesnika*), 1-14.

Iako je dr. Josip Šilović još u svibnju 1915. zagrebačkoj javnosti objasnio djelovanje bečkog društva Ratno kumstvo (*Kriegspatenschaft*), koje je pod pokroviteljstvom nadvojvotkinje Zite skrbrilo za trudnice i dojilje, o osnutku sličnoga društva u Zagrebu počelo se pisati tek u travnju 1917. kada su se neke plemenite gospođe *iz viših časničkih krugova* počele baviti mišlju o osnutku društva. Poticaj na djelovanje vjerojatno su bili sve češći natpisi u novinama o ostavljenoj dojenčadi, ubojstvima male djece i samoubojstvima trudnica pritisnutih bijedom.⁴⁹

Rad društva sastojao se od tri razine: ispitivanja imovinskoga stanja trudnice ili roditelje, ulaska u sustav »Ratnoga kumstva« te zaštitne djelatnosti, koja je obuhvaćala savjetovanje i promidžbu rada društva. U sustav su ulazile samo najsiromašnije trudnice, odnosno roditelje *vriedne pomoći*, a njihova je obveza bio redovni odlazak liječniku tijekom zadnjih tjedana trudnoće, odnosno s novorođenom bebom, kako bi se pratio napredak djeteta i količina pružene skrbi. Žena je dobivala novčanu potporu sve dok je izvršavala svoje obveze i brinula se na odgovarajući način za dijete, što je dokazivala liječničkom potvrdom iz mjeseca u mjesec, bez koje nije bio uplaćivan novac na račun otvoren u banci na njezino ime. Sustav se financirao novčanim doprinosima građana, koji su ovisno o visini uplate od 12 ili 24 Kr., imali status maloga ili velikoga kumstva, a svatko se od kumova mogao po volji angažirati za kumče.⁵⁰

Do kraja 1917. Ratno kumstvo preuzelo je brigu za 180 dojenčadi s njihovim majkama, a s obzirom da se tjedno u dječju ambulantu javljalo između 10 i 15 novih majki, svaki je slučaj bio pomno ispitivan. Do sredine svibnja 1918. pod paskom društva bilo je 300 djece i žena vojnika, kojima je društvo davalo novčanu potporu za kupovanje mlijeka, dok su brašno i krupicu dobivale u naturi. Najsiromašnije od njih dobivale su novčane potpore za porod ili za slučaj smrti u obitelji.⁵¹ Tek će buduća istraživanja pokazati koliko je djelatnost društva bila znatna u odnosu na potrebe.

Odobranje pravila društvu Prehrana, provedeno 3. kolovoza 1917, u biti je bilo ozakonjenje rada Društva za prehranu siromašne školske mladeži grada Zagreba tijekom više od tri ratne godine poslovanja bez odgovarajućega pravilnika. Ratne prilike i sposobnost čelnog čovjeka društva Šandora Aleksandra Alexandra toliko su izmijenile prvobitno društvo da je prehrana školske mladeži činila najmanje opsežan dio djelatnosti društva. Dotadašnji rad dobio je službenu formu kroz pet područja djelovanja predviđenih za trajanja rata, ali i sve dok se budu osjećale ratne posljedice. Na prvom mjestu bila je prehrana siromašnih članova obitelji mobiliziranih ili u ratu poginulih vojnika, te svih onih koji su zbog ratnih prilika nastradali ili su postali

49 P, »Ženski obzor«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1633, 3. 10. 1916; M. P, »Ženski obzor«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1740, 16. 1. 1917; »Ratno kumstvo«, *NN*, sv. 83/1917, br. 86, 14. 4. 1917; »Ratno kumstvo«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1828, 14. 4. 1917; »Izloženo dijete«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1845, 1. 5. 1917; »Tko je izložio dijete?«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1846, 2. 5. 1917.

50 Josip Šilović, »Socijalna skrb za djecu«, *NN*, sv. 81/1915, br. 109–111, 12–15. 5. 1915.

51 »Skrb za dojenčad«, *NN*, sv. 84/1918, br. 18, 22. 1. 1918; »Opskrbljeno 300 ratničke dojenčadi«, *NN*, sv. 84/1918, br. 112, 17. 5. 1918.

nesposobni za privredu. Uzdržavanje Vojničkoga doma, kojemu je bila zadaća dati priliku vojnicima za doličnim načinom provođenja slobodnoga vremena, navedeno je na četvrtome mjestu. Ostale su svrhe bile prehranjivanje siromašne školske mladeži, potpomaganje hranom staraca, nemoćnika i ostale sirotinje grada Zagreba te davanje hrane uz naknadu manje imućnima.⁵²

S vremenom je Prehrana postala glavno i umalo jedino središte za pribavljanje jeftine hrane u gradu Zagrebu, zbog čega je kralj Karlo dodijelio Šandoru Alexandru nasljedno ugarsko plemstvo s pridjevom »od Sesveta«. Tome u čast bila je sazvana svečana sjednica društva, na kojoj je istaknuto kako je upravo zasluga predsjednika Prehrane što nitko u Zagrebu nije umro od gladi tijekom svih ratnih godina.⁵³ Ako vijesti i nije u potpunosti za vjerovati, a teško je i provjeriti ovakve navode, no sigurno jest da bi bilo puno više gladnih bez postojanja različitih vidova poslovanja Društva za prehranu, te je upitno kako bi društvo radilo pod upravom neke druge osobe s manje poslovnih i privatnih veza.

Do kraja 1918. dozvolu za rad dobila su još samo četiri društva, čija je svrha bilo rješavanje društvenih problema sve vidljivijih sa dužinom trajanja rata, iako su bili uočeni vrlo brzo po njegovom izbijanju. Bili su to Društvo za promet stranaca, Društvo apstinenata, Hrvatsko farmaceutsko društvo i ABC društvo za poučavanje nepismenih.

Tako se problem prevelikoga broja zavičajnika drugih zemalja u sklopu Habsburške Monarhije, koji su zauzimali kapacitete za smještaj vojnih časnika, počeo rješavati tek kada se osjetila posvemašnja nestašica hrane u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime, stranci su dolazili po hranu i kupovali sve do čega su mogli doći ne pitajući za cijenu, pa su ionako previsoke cijene živežnih namirnica još više porasle. Društvo apstinenata upozoravalo je veliku opasnost po zdravlje društva zbog sveprisutnoga konzumiranja alkohola, posebice kod malodobne djece, dok je ABC-društvo organiziranjem tečajeva nastojalo ublažiti nepismenost. No, sve su to bili projekti za dugi niz godina i značajnijim učinkom tek kroz nekoliko desetljeća nakon Prvoga svjetskoga rata.

52 »Reorganizacija 'Prehrane'«, *JL*, sv. 6/1917, br. 2067, 8. 12. 1917; »Glavna skupština društva 'Prehrane'«, *NN*, sv. 83/1917, br. 283, 11. 12. 1917; »Konstituirajuća skupština 'Prehrane'«, *NN*, sv. 83/1917, br. 290, 19. 12. 1917; »Konstituirajuća sjednica 'Prehrane'«, *JL*, sv. 6/1917, br. 2077, 19. 12. 1917; HDA, UOZV, (razd. 1915-1917), Pravila društva 'Prehrana' u Zagrebu, br. 55.649/1917.

53 »Službeno«, *NN*, sv. 84/1918, br. 206, 10. 9. 1918; »Odlikovanje predsjednika 'Prehrane'«, *NN*, sv. 84/1918, br. 207, 11. 9. 1918; »Svečana sjednica odbora 'Prehrane'«, *NN*, sv. 84/1918, br. 210, 14. 9. 1918.

Zaključak

Istraživanje društvene povijesti Prvoga svjetskoga rata u hrvatskoj je historiografiji još u začecima. No, zanimanje je veliko, pa je stručnih radova i disertacija o toj problematici svakim danom sve više. Neistraženost problematike uzrok je brojnih zabluda, a jedna od njih je i prestanak rada svih društava, izuzev Crvenoga križa, s donošenjem banske naredbe broj 4.232/Pr. od 27. srpnja 1914. godine. Stoga je od velike važnosti spoznaja o barem 80 društava koja su se bavila dobrotvornim radom u gradu Zagrebu za vrijeme rata, jer ukazuje na potencijalnu živost društvenoga života usprkos ratu. Ili možda upravo zbog rata, s obzirom na nužnost rješavanja društvenih, socijalnih ili ekonomskih problema izravnih i neizravnih žrtava rata, koliko god to vojnim vlastima u prvo vrijeme nije odgovaralo.

SUMMARY

The number of societies operating in Zagreb during World War One

The social history of World War One has not been intensively studied in Croatian historiography, although the number of articles concerning a wide range of WWI-related themes has recently increased. The interest in this research area is great, but there are only few systematic studies. The most important studies have emerged as side-effects of other researches that encompass the time-frame of WWI. That inevitably leaves room for numerous misconceptions, of which the cessation of all social organizations except the Red Cross (based on Ban's Decree No. 4.232/Pr of July 27, 1914) was among the greatest. The mentioned decree did forbid the activities of all societies, but left room for exceptions if the society's main focus was care for children or aid to the sick or dying. Many societies used the exception and applied for and received licenses to continue their work. There were at least 80 such organizations in Zagreb alone. The number might be bigger, but there are no existing records. Confirmed establishment of so many active societies in the Croatian capital during WWI is a remarkable new discovery in Croatian historiography. It proves great social activity and considerably changes the existing perception of the World War One period.

Keywords: World War One, Zagreb, society, charity work

Tablica / Popis društava, koja su djelovala u gradu Zagrebu od 1914. do 1918. godine

Redni broj	Ime	Svrha prema društvenim pravilima	Dozvoljen nastavak rada	Ratni djelokrug rada
1.	Društvo Crvenoga križa kraljevina Hrvatske i Slavonije	Nadopuniti državnu skrb za vojnike, koji su ranjeni ili oboljeli u ratu, te podpomagati obitelji invalida i poginulih vojnika. Pomaganje stradalima kod izvanrednih slučajeva, kao što su poplave, požari, oskudica ili zarazne bolesti. ¹	Ad 4.232/Pr. od 29.7.1914. izuzeće od 4.232/Pr.	Skrb za ranjene i bolesne vojnike dopremljene s ratišta u bolnice društva.
2.	Hrvatsko društvo za čuvanje narodnoga zdravlja	Čuvati i braniti zdravlje svih stanovnika Hrvatske i Slavonije bez razlike vjere pismenim i usmenim upućivanjem naroda, upućivanjem predstavki državnoj upravi i slično. ²	Naredba br. 4.544/Pr. od 30.7.1914.	Organizacija ratne bolničarske službe. Održavanje predavanja o zaraznim bolestima.
3.	Liga za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji ³	Brinuti se za zapuštenu ili potrebitu djecu oba spola bez obzira na vjeru i narodnost od rođenja dok ne postanu sposobna za privređivanje. Posebice se treba brinuti za porodice u ratu poginulih vojnika. ⁴	Naredba br. 4.683/Pr. od 31.7.1914.	Osiguranje uzdržavanja siromašne djece mobiliziranih vojnika smještanjem u skloništa. Utvrđivanje imovinskoga stanja i obiteljskih prilika obitelji bez hranitelja, da bi se na taj način omogućiti dobivanje pomoći najpotrebnijima. ⁵

1 *Pravila pod prejšnjim pokroviteljstvom Njegova c. i kr. apoštolskoga Veličanstva kralja Franje Josipa I. i Njezina c. i kralj. Veličanstva kraljice Jelisave stojećega Društva Crvenoga križa u zemljah Sv. krune ugarske kraljevinah Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1897, 4-5.*

2 *Pravila Hrv. društva za čuvanje narodnoga zdravlja, Zagreb, b.g., 3.*

3 Liga za zaštitu djece bio je osnovni naziv društva, ali je obzirom na ratnu djelatnost neslužbeno promijenila ime u Liga za zaštitu obitelji mobiliziranih vojnika.

4 HDA, UOZV SP, Pravila društva Liga za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji, k. br. 2.091/1912; *Pravila društva »Liga za zaštitu djece« u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1916, 3.*

5 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba gradskoga načelnika Holjca od 1. kolovoza br. 4.651 Pr./1914.

4.	Dobrovoljno društvo za spasavanje u Zagrebu	Podupirati i upotpunjavati stalnom dnevnom i noćnom službom već postojeće pružanje pomoći u slučaju nezgoda organizirano od oblasti ili privatnika. ⁶	Djeluje od 1.8.1914. ⁷	Pomoć i potpora javnim oblastima te svim ostalim institucijama u organiziranju i zbrinjavanju ranjenika, prije svega u komunikaciji sa stranim liječnicima, koji ne poznaju zemaljske uredbe i jezik.
5.	Sbor liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije	Njegovati liječničke znanosti i promicati zdravstvene interese. Nastojati o krepkom i kolegijalnom radu te vezi na korist i čast liječničkom staležu uz zastupanje staleskih interesa.	Naredba br. 4.748/Pr. od 4.8.1914. Vijest objavljena 21.8.1916. ⁹	Organizacija znanstvenoga rada, kako bi se iskustva stečena u ratu korisno upotrijebila. ¹⁰
6.	Društvo »Čovječnosti« i pučke kuhinje	Novčana ili neka druga pomoć ubogim stanovnicima grada obaju spolova, a naročito udovicama i siročadi, koji si zaslužbom ne mogu priskrbiti dovoljno za život. Davati beskatmatne zajimove poštenim, u siromaštvo nesretnim slučajem palim obrtnicima. ¹¹	Naredba br. 4.827/Pr. od 4.8.1914.	Za trajanja rata svakodnevno davanje obroka za 100 žena mobiliziranih vojnika, koje im doznači Gradsko poglavarstvo. Ukoliko budu imali dostatno sredstava povisit će taj broj ovisno o raspoloživim sredstvima. ¹²
7.	Društvo za prehranu siromašne školske mladeži pučkih škola u Zagrebu ¹³	Davanje objeda tijekom zime (od 1. 11. do 31. 3.) najsiromašnjoj školskoj djeci obaju spolova bez obzira na narodnost i vjeru. ¹⁴	Naredba br. 5.695/Pr. od 27.8.1914.	Orvotiti kuhinju za prehranu obitelji vojnika, spremnu za rad u roku 10 dana. ¹⁵

6 Pravila »Dobrovoljnog društva za spasavanje« u Zagrebu, Zagreb, b.g., 1.

7 »Društvo za spasavanje«, NN, sv. 80/1914, br. 180, 4. 8. 1914; »Društvo za spasavanje«, JL, sv. 3/1914, br. 739, 5. 8. 1914.

8 HDA, UOZV SP, Pravila Sбора liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, k. br. 2/1901.

9 »Dozvoljeno daljnje djelovanje društva«, JL, sv. 5/1916, br. 1597, 29. 8. 1916.

10 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 30. srpnja br. 4.748 Pr./1914.

11 HDA, UOZV, sv. 14-4, Pravila Zagrebačkoga društva »Čovječnosti«, k. br. 9.084/1875.

12 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 1. svibnja (?) br. 4.622 Pr./1914.

13 Društvo za prehranu školske mladeži pučkih škola bio je osnovni naziv društva, ali je u svibnju 1915. promijenilo ime u Društvo za prehranu obitelji mobiliziranih vojnika. Prilikom donošenja službenih pravila društva tijekom 1917. društvo je jednostavno nazvano Prehrana.

14 Pravila Društva za prehranu siromašne školske mladeži pučkih škola u Zagrebu, Zagreb, b.g., 1.

15 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 25. kolovoza br. 5.695 Pr./1914.

8.	Zagrebačko društvo »Dobrotvor«	Odijevati i obuvati siromašnu i oskudnu djecu pučkih škola grada Zagreba, te ih podupirati na razne načine. ¹⁶	Naredba br. 5.882/ Pr. od 31.8.1914.	Pomagati siromašnoj djeci mobiliziranih vojnika zajedno s Ligom za zaštitu djece. ¹⁷
9.	Patronaža za zaštitu mladih djevojaka	Upućivati mlade djevojke od 14 do 20 godina, koje ne polaze redovitu obuku (prodavačice, radnice i služavke), u vršenju religijskih dužnosti. Podučavati ih u vještinama potrebnima za njihovo zvanje i pomagati im na razne načine. ¹⁸	Naredba br. 5.772/ Pr. od 13.9.1914.	Želi zaposliti štitćenice pletenjem vunених potrepština za vojsku, te bdjeti nad ćudoredem mladeži. ¹⁹
10.	Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, sekcija »Za našu djecu«	Pružati materijalnu i moralnu pomoć djeci, a posebice siročadi, siromašnoj, boležljivoj, zapuštenoj, zanemarenoj, zlostavljanoj i slaboumnoj. ²⁰	Naredba br. 5.584/ Pr. od 18.9.1914.	Primati u svoje zavode djecu ratnika prema prijedlogu Gradškoga poglavarstva. ²¹
11.	Zadruga svratištara, gostioničara, kćrnara i kavanara	Podupiranje materijalnih i stručnih interesa članova, održavanje i učvršćivanje dobre suradnje te nastrojanje za usavršavanje obrta. ²²	Naredba od 19.9.1914. ²³	

16 HDA, Grupa 6, Pravila zagrebačkoga društva »Dobrotvor«, inv. br. 2.437.

17 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 5. kolovoza br. 5.882 Pr./1914.

18 *Pravila društva »Patronaža za zaštitu mladih djevojaka«*, Zagreb 1913, 3.

19 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 29. kolovoza br. 5.772 Pr./1914.

20 HDA, UOZV SP, Pravila Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, sekcije »Za našu djecu«, k. br. 2.096/1912.

21 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 7. kolovoza br. 5.584 Pr./1914.

22 HDA, Grupa 6, Pravila Zadruga svratištara, gostioničara, kćrnara i kavanara u Zagrebu, inv. br. 2.546.

23 »Nova akcija za pripomoć obitelji naših ratnika.«, *JL*, sv. 3/1914, br. 803, 20. 9. 1914; »Nova akcija za pomoć našim ratnicima.«, *NN*, sv. 80/1914, br. 236, 21. 9. 1914.

12.	Društvo »Dobrotvorni stolček« za podupiranje siromašne radničke školske djece ²⁴	Odijevanje siromašne radničke školske djece grada Zagreba bez obzira na spol, vjeru i narodnost, a čim nastupi jesen. ²⁵	Naredba br. 6.827/ Pr. od 28.9.1914. ²⁶	Uz strogo pridržavanje pravila. Odijevanje siromašne radničke djece pučkih škola mobiliziranih vojnika.
13.	Izraelitsko gospojinsko društvo »Jelene Pristerove«	Podupiranje stamežljivih ubogih uopće, a posebice bijednih udovica i siročadi izraelitske vjere zavičajnih u Hrvatskoj. Podupiranje izraelitske omladine, koja se namjerava posvetiti obrtu. Nadarivanje mirazom ubogih zaručnica i <i>ovidje</i> prebivajućih obitelji. Utemeljenje i uzdržavanje humanitarnih zavoda, bolnice ili nemoćnice. ²⁷	Naredba br. 6.982/ Pr. od 2.10.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje skupština potrebna posebna dozvola.
14.	Hrvatsko trgovačko društvo »Merkur«	Nastojati oko strukovne i općedruštvene naobrazbe članova, promicati interese trgovačkog staleža, posredovati kod namještenja, osnovati blagajnu za podupiranje bolesnih i oskudnih članova, osiguranje članova za slučaj nezgode, izdavanje glasila i slično. ²⁸	Naredba br. 7.048/ Pr. od 4.10.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje skupština potrebna posebna dozvola.

24 U prvo vrijeme društvo se zvalo »Radnički dobrotvorni stolček«, ali se kasnije iz naziva izgubio pridjev radnički.

25 *Pravila Radničkog dobrotvornog stolčka. Društva za podupiranje siromašne radničke školske djece u Zagrebu, Zagreb 1898, 3.*

26 Sastavljač vijesti o dozvoli nastavka djelovanja društva objavljenom u novinama naveo je krivi broj naredbe, odnosno naveo je broj banske naredbe po kojoj je vladin povjerenik dobio ovlasti produživati pravo rada društava, a ne naredbu kojom se dozvoljava nastavak rada (»Dobrotvornom Stolčku«, NN, sv. 80/1914, br. 259, 3. 10. 1914; »Dobrotvornome Stolčku«, JL, sv. 3/1914, br. 827, 4. 10. 1914).

27 HDA, UOZV SP; Pravila Izraelitskog gospojinskog društva »Jelene Pristerove« u Zagrebu, k. br. 555/1910; *Pravila Izr. gospojinskog društva Jelene Pristerove u Zagrebu, Zagreb 1912, 3.*

28 *Pravila Hrv. trgovačkoga društva »Merkur« u Zagrebu i ustanove blagajne za podporu bolesnih članova hrvatskoga trgovačkoga društva »Merkur« u Zagrebu (Zaklada Franje Josipa I), Zagreb 1909, 3–4.*

15.	Hrvatsko društvo umjetnosti	Štititi domaće umjetnike i podupirati talente, unaprijediti ljepu umjetnost, priručivati izložbu u Umjetničkom paviljonu jednom godišnje, održavati predavanja i rasprave. ²⁹	Naredba br. 7.392/Pr. od 5.10.1914. Naredba br. 8.405/Pr. od 23.8.1915.	U ograničenom opsegu, uglavnom za rasparčavanje spomen-medalje posvećene pokojnom prijestolonasljedniku. ³⁰ U potpunom opsegu (ubiranje članarine, dijeljenje premije, ždrijebanje umjetnina i dobivanje vladine subvencije). ³¹
16.	Zajednica stalno namještenih podvornika i službenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji	Davati novčane potpore umirovljenim članovima, podupirati udovice i siročad, podmirivati troškove pogreba članovima i njihovim udovicama, te izdavati društveno glasilo. ³²	Naredba br. 7.156/Pr. od 9.10.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje skupština potrebna posebna dozvola.
17.	Društvo sv. Vida za podupiranje slijepaca	Osnovati zavod za slijepu djecu u kojem će steći znanje i vještine za život. Osnivanje radionice i utočišta za odrasle, zabavišta za malu slijepu djecu, te podupiranje svih štićenika zavoda. ³³	Naredba br. 6.861/Pr. od 10.10.1914.	Pomoć i zaštita slijepih osoba smještajem u društvene zavode. ³⁴
18.	Društvo »Marije Jelisave« za dobrovoljno omaganje siromaka i bolesnika	U osobnim kontaktima pružiti duhovnu i tjelesnu pomoć siromasima i oskudnim bolesnicima. ³⁵	Naredba br. 7.286/Pr. od 13.10.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje skupština potrebna posebna dozvola.

29 HDA, UOZV, sv. XIII-4, Pravila za Umjetnički klub u Zagrebu, br. 33.039/1896.

30 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 17. listopada br. 7.392 Pr./1914.

31 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 11. kolovoza bez broja.

32 HDA, UOZV SR, Pravila Zajednice svih stalno namještenih podvornika i službenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, k. br. 1.683/1907.

33 HDA, UOZV, sv. XIII-4, Pravila društva Sv. Vida za uzgoj slijepaca, k. br. 61.964/1894.

34 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 30. kolovoza br. 5.849 Pr./1914.

35 *Pravila društva »Marije Jelisave« za dobrovoljno pomaganje siromaka i oskudnih bolesnika*, Zagreb 1908, 3.

19.	Prvo hrvatsko društvo podvornika javnih oblasti i zavoda	Podupirati bolesne i iznemogle članove, njihove udovice i siročad, te sahranjivati umrle. ³⁶	Naredba br. 7.479/ Pr. od 19.10.1914.	Uz pridržavanje pravila. Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.
20.	Udruga sv. Roka za pogrebnu pripomoć željezničkih grijača službujućih kod kr. ugarskih državnih željeznica	Osigurati pogrebnu pripomoć članovima, njihovim suprugama i zakonitoj djeci. ³⁷	Naredba br. 8.027/ Pr. od 7.11.1914.	Uz pridržavanje pravila. Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.
21.	Evangelicko gospojinsko društvo za odijevanje siromašne djece i potporu siromaha u Zagrebu		Naredba br. 8.072/ Pr. od 8.11.1914.	Uz pridržavanje pravila. Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.
22.	Društvo »Ljubav bližnjega«		Naredba br. 8.071/ Pr. od 9.11.1914.	Uz pridržavanje pravila. Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.
23.	Prvo zagrebačko radničko društvo za potporu i naobrazbu	Podupirati bolesne i nemoćne članove, ženske članove u slučaju poroda, brinuti za njihovu naobrazbu i pobrinuti se za pogreb. ³⁸	Naredba br. 8.148/ Pr. od 10.11.1914.	Samo u granicama §. 2. odobrenih pravila. Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.

36 *Pravila Prvog hrvatskog društva podvornikah javnih oblasti i zavodah u Zagrebu*, Zagreb 1891, 3.

37 HDA, Grupa 6, Pravila Udruge sv. Roka za pogrebnu pripomoć zagrebačkih željezničkih grijača službujućih kod kr. ug. državnih željeznica, inv. br. 2.544.

38 HDA, UOZY, sv. XI-21, Promjena pravila I. zagrebačkog radničkog društva, br. 56.839/1912.

24.	Hrvatski privrednik ³⁹	Namještati na nauk u obrt i trgovinu mladež hrvatskih roditelja, posredovati između roditelja i primatelja u nauk, brinuti za odgoj i opskrbu mladeži, te namještanje naučnika. ⁴⁰	Naredba br. 8.235/ Pr. od 13.11.1914.	Posredovanje u namještanju naučnika u obrt i trgovinu. ⁴¹ Dozvola uz naporak Zemaljske vlade: zapošljavati više hrvatskoga življa. U granicama §. 2. odobrenih pravila.
25.	Hrvatsko tipografsko društvo ⁴²	Novčano podupirati obojlele i putujuće članove, a preminule pristojno sahraniti. Svesrdno ustrajati oko naobrazbe članova priredivanjem predavanja, sastanaka društva i sličnoga. ⁴³	Naredba br. 8.638/ Pr. od 27.11.1914.	Za održavanje skupštine bila je potrebna posebna dozvola.
26.	Hrvatska mensa academica	Pomaganje siromašnih studenata svih fakulteta u sklopu Sveučilišta jeftinijom ili besplatnom prehranom, povoljnijim priborom, odjećom, stanom i slično. ⁴⁴	Naredba br. 9.031/ Pr. od 27.11.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila.
27.	Društvo za podupiranje siromašnih učenika kr. II. realne gimnazije zagrebačke ⁴⁵	Podupiranje učenika nabavljanjem školskih i pomoćnih knjiga, te školskoga pribora, podmirivanjem troškova za vrijeme bolesti, kupovanjem odjeće i obuće te sličnoga. ⁴⁶	Naredba br. 8.771/ Pr. od 3.12.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila.

39 Društvo je osnovano 1903. god. pod imenom Hrvatsko društvo za namještanje naučnika u obrt i trgovinu, ali je 7. lipnja 1914. dozvoljena promjena imena u Hrvatski privrednik, a od 3. siječnja 1917. god. naziva se Hrvatski Radiša (Kolar, *Hrvatski Radiša*, 19, 39; »Iz društva 'Hrvatski Radiša'«, *NN*, sv. 83/1917, br. 21, 26. 1. 1917; »Hrvatski Radiša'«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1751, 27. 1. 1917).

40 HDA, UOZV SP, Pravila Hrvatskog društva za namještanje naučnika u obrt i trgovinu u Zagrebu, k. br. 1.245/1903.

41 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 24. listopada br. 69.812 UOZV/1914.

42 Društvo je osnovano 1870. god. pod nazivom Tipografska zadruha.

43 HDA, UOZV, Pravila Tipografske zadruge u Zagrebu, k. br. 23-536/1870, br. 4.062/1870.

44 HDA, Grupa 6, Pravila društva Hrvatska mensa academica u Zagrebu, inv. br. 3.895; *Pravila društva Hrvatska mensa academica u Zagrebu*, Zagreb 1898, 1.

45 Društvo se najčešće javlja pod manje formalnim nazivom Društvo za potporu siromašnih učenika kr. gornjogradske gimnazije.

46 HDA, UOZV SP, Pravila Društva za podupiranje siromašnih učenika kr. II. realne gimnazije zagrebačke, k. br. 2.176/1913.

28.	Društvo za podupiranje siromašnih učenika na kr. dolnogradskoj gimnaziji zagrebačkoj	Podupiranje siromašnih i potpore vrijednih učenika nabavljanjem školskih i pomoćnih knjiga, te školskoga pribora, podmirivanjem troškova za vrijeme bolesti, kupovanjem odjeće i obuće te sličnime, ali ne gotovim novcem. ⁴⁷	Naredba br. 8.772/ Pr. od 3.12.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila.
29.	Hrvatska učiteljska pripomoćna i posmrtna zadruga	Novčana pripomoć članovima, a posebice udovicama i siročadi. Isplaćivanje <i>posmrtnine</i> djeci preminulih članova do 18. godine života. Promicanje materijalne dobrobiti članova putem dobrotvornih zaklada. ⁴⁸	Naredba br. 8.814/ Pr. od 4.12.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje glavnih skupština bila je potrebna posebna dozvola.
30.	Prvo zagrebačko društvo građevnog obrta za podupiranje bolesnih članova		Naredba br. 8.868/ Pr. od 4.12.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje glavnih skupština bila je potrebna posebna dozvola.
31.	Društvo za podupiranje siromašnih učenika Kr. I. realne gimnazije zagrebačke	Podupiranje učenika nabavljanjem školskih i pomoćnih knjiga, te školskoga pribora, podmirivanjem troškova za vrijeme bolesti, kupovanjem odjeće i obuće te sličnoga. ⁴⁹	Naredba br. 8.949/ Pr. od 9.12.1914.	Uz strogo pridržavanje pravila.
32.	Društvo grunтовničkih činovnika kraljevina Hrvatske i Slavonije	Promicanje društvenih i staleških interesa, pomaganje članovima u slučaju bolesti te udovicama i siročadi u slučaju smrti. Osnutak zaklade za <i>štipendije</i> i potpore najboljim učenicima. ⁵⁰	Naredba br. 9.189/ Pr. od 17.12.1914.	Samo u granicama §. 2., uz strogo pridržavanje odobrenih pravila
33.	Cecilijansko društvo	Uzdizati i promicati katoličku crkvenu glazbu u svim hrvatskim biskupijama u duhu sv. Crkve, te na temelju crkvenih zakona i odredbi. ⁵¹	Naredba br. 9.190/ Pr. od 17.12.1914.	

47 HDA, UOZV SP; Pravila Društvo za podupiranje siromašnih učenika na kr. dolnogradskoj gimnaziji zagrebačkoj, k. br. 1.150/1900.

48 HDA, UOZV SP; Pravila Hrvatske učiteljske pripomoćne i posmrtno zadruge u Zagrebu, k. br. 1.143/1908.

49 HDA, UOZV, sv. XIII, Pravila Društva za podupiranje siromašnih učenika kr. realne gimnazije zagrebačke, k. br. 731/1898.

50 HDA, UOZV SP; Pravila Društva grunтовničkih činovnika Kraljevinah Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.674/1907.

51 HDA, UOZV SP; Pravila Cecilijanskog društva, k. br. 1.703/1908.

34.	Prvo hrvatsko sklizačko društvo	Gojenje i promicanje skijanja i skijanja (<i>skišporta</i>). ⁵²	Naredba br. 8.599/Pr. od 18.12.1914.	Održavanje sklizačkih priredbi, a Za održavanje skupština bila je potrebna posebna dozvola.
35.	Zemaljsko društvo općinskih činovnika kraljevina Hrvatske i Slavonije	Udruživanje, podupiranje i promicanje interesa općinskih činovnika, a naročito njihovih udovica i siročadi. Izdavanjem društvenog glasila promicati naobrazbu, a time i strukovni ugled. ⁵³	Naredba br. 9.360/Pr. od 22.12.1914.	Samo u okviru §. 2. društvenih pravila. Promicanje duševnih i materijalnih interesa općinskih činovnika, naročito njihovih udovica i siročadi. ⁵⁴
36.	Savez trgovačkih namještenika na području kraljevina Hrvatske i Slavonije	Gajiti solidarnost među članovima društva i svim trgovačkim namještenicima, te se brinuti za materijalne i duševne interese. ⁵⁵	Naredba br. 182/Pr. od 15.1.1915.	Samo u okviru §. 3. društvenih pravila.
37.	Matica hrvatska	Širiti korisne znanosti, unaprjeđivati lijepu književnost, likovnu i glazbenu umjetnost. Pomagati domaće zasluzne pisce i umjetnike, njihove udovice i siročad. ⁵⁶	Naredba br. 229/Pr. od 15.1.1915. Naredba br. 44/Pr. od 11.1.1917. ⁵⁷	U okviru pravila, ali bez održavanja društvenih sjednica. Smjeli su tek završiti započete poslove i preuzete obveze. Dozvoljeno djelomično djelovanje.
38.	Strukovno udruženje brijačkih i vlasuljarskih obrtnika	Strukovno i umno obrazovati članstvo, pružati im besplatnu pravnu zaštitu, posredovati u traženju posla, priređivati poučne i zabavne sastanke, podupirati bolesne i nezaposlene. ⁵⁸	Naredba br. 296/Pr. od 15.1.1915.	Samo u okviru §. 2 društvenih pravila.

52 HDA, UOZV SP; Pravila Prvog hrvatskoga sklizačkoga društva u Zagrebu, k. br. 595/1905.

53 HDA, UOZV SP; Pravila Zemaljskog društva općinskih činovnika kraljevine Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.501/1906.

54 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 17. prosinca br. 9.360 Pr./1914.

55 HDA, UOZV SP; Pravila Saveza trgovačkih namještenika na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, k. br. 2.188/1913.

56 HDA, Pravila Matice hrvatske, 16 G 34 (1908); *Pravila Matice hrvatske*, Zagreb 1908, 1.

57 »Dozvola djelovanja društva«, *NN*, sv. 83/1917, br. 13, 17. 1. 1917; »Dozvola djelovanja Matice Hrvatske«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1742, 18. 1. 1917.

58 HDA, UOZV SP; Pravila Strukovnog udruženja brijačkih i vlasuljarskih pomoćnika u Zagrebu, k. br. 1.814/1909.

39.	Hrvatsko prirodoslovno društvo	Unapređenje prirodnih znanosti, a posebice proučavanje prirodnih posebnosti hrvatskih krajeva. Širenje i popularizacija znanosti u narodu. Davanje novčanih potpora zainteresiranima za znanost. ⁵⁹	Naredba br. 342 Pr. od 16.1.1915. Naredba br. 9.954/Pr. od 11.12.1915. Rješenje od 17.2.1917. ⁶⁰	Izdavanje društvenih časopisa »Glasnik« i »Priroda«, jer su jedine publikacije te vrste u Hrvatskoj. Dozvola rada zvezdarnice, ali uz nadzor lokalne oblasti. Puni opseg rada.
40.	Hrvatsko gospojnsko društvo građanskog doma za nemoćne hrvatske vojnike ili »Hrv. Zitin dom« ⁶¹	Osnivanje građanskog doma za smještaj nemoćnih vojnika svih kategorija pripadnika kraljevina Hrvatske i Slavonije. ⁶²	Pravila odobrena 31.1.1915. ⁶³ Pravila odobrena 15.6.1916. ⁶⁴	Stavi se u službu patriotskih zadataka, posebice podupiranja obitelji mobiliziranih vojnika, organiziranjem koncerata i priredbi. ⁶⁶ Za svaki koncert treba tražiti dozvolu te dati minimalni prihod u korist mobiliziranih. U suženom opsegu.
41.	Hrvatski glazbeni klub »Lisinski«	Gojenje i unapređenje svih grana glazbene umjetnosti, bilo instrumentalne ili vokalne. ⁶⁵	Naredba br. 576/Pr. od 4.2.1915.	Za svaki koncert treba tražiti dozvolu te dati minimalni prihod u korist mobiliziranih. U suženom opsegu.
42.	Hrvatski pedagoško-književni zbor	Širiti opću i strukovnu obrazovanost među pučkim učiteljima izdavanjem stručno-pedagoških djela za učitelje, te poučnih i zabavnih knjiga za mladež. ⁶⁷	Naredba br. 1.503/Pr. od 19.2.1915.	Uprava društva smije djelovati u obavljanju tekućih poslova bez sazivanja glavnih skupština i odborskih sjednica.

59 HDA, UOZV SP; Pravila Hrvatskoga prirodoslovnoga društva, k. br. 1.721/1908.

60 »Dozvoljeno djelovanje 'Hrv. prirodoslovnog društva', NN, sv. 83/1917, br. 46, 26. 2. 1917.

61 Popuni službeni naziv društva korišten je vrlo rijetko, a umjesto njega koristila se službena kratica »Hrv. Zitin dom«.

62 HDA, UOZV SP; Pravila Hrvatskog gospojnskog društva građanskog doma za nemoćne hrvatske vojnike, k. br. 2.288/1916.

63 U prilikov novih pravila stoji opaska da se time stavljaju van snage pravila odobrena krajem siječnja, no ona nisu sačuvana.

64 HDA, UOZV SP; Pravila Hrvatskoga gospojnskoga društva građanskog doma za nemoćne hrvatske vojnike, k. br. 2.288/1916.

65 HDA, UOZV SP; Pravila »Hrvatskog glazbenog kluba Lisinski« u Zagrebu, k. br. 2.101/1912.

66 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 9. siječnja bez broja.

67 *Pravila Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora*, Zagreb 1871, 1.

43.	Zagrebačko gospojinsko društvo za uzdržavanje pijestovališta	Uzdržavati i upravljati pijestovalištem za djecu predškolske dobi, čiji su roditelji zabavljani poslom cijeloga dana. Tijekom boravka u zavodu brinuli su se za psihički i fizički razvoj djece, podučavali ih vjeri, pokornosti, redu, čistoci, radinosti i čudoređu. ⁶⁸	Naredba br. 1.926/ Pr. od 2.3.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila.
44.	Ženska udruga za ušćivanje i promicanje narodne pučke industrije i obrta	Promicanje narodne pučke umjetnosti i obrta na temelju originalnih uzoraka, štiti ih od propadanja, skupljati stare predmete, prirediti izložbe u zemlji i inozemstvu, te osigurati zaradu seljacima preko zime. ⁶⁹	Naredba br. 1.838 Pr. od 20.3.1915.	U smanjenom opsegu bez održavanja sjednica, samo upravljati imovinom i obavljati tekuće poslove.
45.	Društvo sv. Josafata	Potpomagati bolesne i nemoćne svećenike Križevačke eparhije te davati izvanredne potpore članovima društva. ⁷⁰	Naredba br. 3.587/ Pr. od 24.4.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila.
46.	Izraelitska ferijalna kolonija	Nastojanje u suzbijanju surove čovječje čudi i okrutnosti prema životinjama. Sprječiti zlostavljanje, mučenje, mrcvarenje i svako zlo postupanje prema životinjama.	Naredba br. 3.729/ Pr. od 28.4.1915.	Uz pridržavanje pravila.
47.	Hrvatsko društvo za zaštitu životinja	Gospodarski neophodnima životinjama pružiti odgovarajuću njegu i skrb. ⁷¹	Naredba br. 3.902/ Pr. od 2.5.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila.

68 HDA, UOZV SP, Pravila Zagrebačkog gospojinskog društva za uzdržavanje pijestovališta, k. br. 2.295/1916.

69 *Pravila Ženske udruge za ušćivanje i promicanje narodne pučke industrije i obrta* (b.m, b.g), 3-4.

70 HDA, UOZV SP, Pravila Društva sv. Josafata, k. br. 1.291/1904.

71 HDA, UOZV, Pravila Hrvatskog društva za zaštitu životinja u Zagrebu, k. br. 13.761/1898.

48.	Udruga javnih činovnika kraljevina Hrvatske i Slavonije		Naredba br. 3.989/Pr. od 5.5.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje glavnih skupština bilo je potrebno posebno odobrenje.
49.	Društvo »Braća hrvatskoga zmaja«	Širenje obrazovanosti među članovima, moralno i materijalno pomaganje humanitarnih i prosvjetnih institucija, njegovanje društvenosti, te priređivanje poučnih predavanja i zabava. ⁷²	Naredba br. 9.906/Pr. od 1.11.1915. ⁷³ Naredba br. 19.623 od 10.3.1917. ⁷⁴	Rad isključivo u okviru potreba proizašlih iz ratnoga stanja, dio čistoga mjesečnoga prihoda davat će u humanitarne svrhe. ⁷⁵ Briga oko vojnika, ranjenika, invalida i njihovih obitelji.
50.	Gospojinski klub	Pružiti priliku obrazovanim ženama da se međusobno druže, zabavljaju, izmjenjuju mišljenja i promiču općekorisne ciljeve. Pomagat će domorodne kulturne i humanitarne ciljeve. ⁷⁶	Naredba br. 10.236/Pr. od 10.11.1915.	
51.	Hrvatsko akademičko društvo za podupiranje ubogih i bolesnih sveučilišnih građana na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu	Podupiranje ubogih i bolesnih članova davanjem potpore u novcu ili naravi, pribavljanje zasluzbe, njegovanje bolesnih i pokapanje umrlih članova. ⁷⁷	Naredba br. 10.113/Pr. od 11.11.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila navedenima u §§. 3., 5.-12. i 32., a mogu se provesti zaključci sjednice samo ako je istoj prisustvovao rektor ili njegov zamjenik.

72 HDA, UOZV SP; Pravila kluba »Braće hrvatskoga zmaja«, k. br. 1.544/1906.

73 Pod tim brojem je preporuka vladina povjerenika za nastavkom djelovanja, ali je olovkom dopisano »Ležati«, a zatim je 30. srpnja 1920. stavljeno *Ad acta*.74 »Braća hrvat. Zmaja«, *NN*, sv. 83/1917, br. 73, 29. 3. 1917; »Dozvoljeno djelovanje društva«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1813, 30. 3. 1917.

75 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 16. kolovoza br. 5.337 Pr./1914; HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 20. listopada 1915. br. 39.462 (Kr. redarstveno povjereništvo).

76 HDA, UOZV SP; Pravila Gospojinskog kluba u Zagrebu sa dodatkom, k. br. 1.165/1903.

77 *Pravila Hrvatskoga akademičkoga društva za podupiranje ubogih i bolesnih sveučilišnih građana na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb 1902, 3.

52.	Uboški dom ⁷⁸	Potpomagati uboge bez razlike vjere i narodnosti, naročito stare, nemoćne i bolesne, koji su uslijed toga postali nesposobni za rad. Osposobljavati ih za povremene poslove, davati hranu i plaćati stanarinu, poraditi na poboljšanju njihovih položaja u društvu i slično. ⁷⁹	Naredba br. 10.142/ Pr. od 15.11.1915.	Uz strogo pridržavanje pravila. Za održavanje glavne skupštine bilo je potrebno posebno odobrenje.
53.	Društvo hrvatskih književnika	Udruživanje i podupiranje književnika, unapređenje hrvatske književnosti, zaštita interesa i ugleda književničkoga staleža, te pomaganje članova i njihove siročadi. ⁸⁰	Naredba br. 1.502/ Pr. od 10. 4.1916. Vijest objavljena 14.12.1917. ⁸¹	Prikupljanje članarine radi podupiranja vlastitih članova. ⁸² Samo upravljati imovinom i obavljati tekuće poslove. Potpuno djelovanje.
54.	Opće podupiruće društvo za bolesnike ⁸³	Materijalno podupiranje redovnih članova u slučaju bolesti uz snošenje troškova bolničkoga liječenja. U slučaju smrti upriličiti i snositi troškove pristojnoga spirovoda. ⁸⁴	Naredba od 23.8.1916. ⁸⁵	
55.	Društvo za pripomoć svršenih učenika zem. zavoda za gluhoonijeme	Pritjecati u pomoć svršenim siromašnim učenicima bez razlike spola ili vjere, posebice namještajući ih u kakav obrt, kako bi naučili priređivati za sebe. ⁸⁶	Vijest objavljena 12.12.1916. ⁸⁷	

78 Društvo je osnovano 1898. god. pod nazivom Društvo proti prosijačenja u Zagrebu, ali je 1913. god. promijenilo ime u Uboški dom.

79 HDA, UOZV SP, Pravila društva »Uboški dom« u Zagrebu, k. br. 1.046/1913.

80 HDA, UOZV, sv. XI-21, Pravila Društva hrvatskih književnika, k. br. 1.132/1899, br. 41.265/1913.

81 »Uspostava društva Hrv. književnika«, *JL*, sv. 6/1917, br. 2073, 14. 12. 1917.

82 HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914, Molba uprave društva od 24. siječnja br. 882 Pr./1915.

83 Naziv društva ispravljen je prema nazivu navedenom u pravilima, ali se u vrijeme Prvoga svjetskoga rata javlja pod nazivom Sveopće društvo za potporu bolesnika.

84 *Pravila općeg podupirućeg društva za bolesnike*, Zagreb 1873, 1.

85 »Dozvoljeno daljnje djelovanje društva«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1597, 29. 8. 1916.

86 HDA, UOZV SP, Pravila Društva za pripomoć svršenih učenika zemalj. zavoda za gluhoonijeme u Zagrebu, k. br. 1.222/1902.

87 »Dozvoljeno daljnje djelovanje društva«, *JL*, sv. 5/1916, br. 1707, 12. 12. 1916.

56.	Pravničko društvo		Rješenje br. IV. B. 10.319 Res. od 14.1.1917. ⁸⁸
57.	Društvo odvjetnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji	Štititi i unapređivati moralne i materijalne interesa odvjetništva općenito, a članova i njihovih obitelji posebice. ⁸⁹	Vijest objavljena 5.2.1917. ⁹⁰
58.	Društvo hrvatskih konobara	Pomoć članovima u slučaju bolesti ili smrti, a starima nesposobnima za rad osigurati stalnu potporu. Izdavati društveni časopis, osnovati zavod za namještanje, priređivati rasprave i stručna predavanja. ⁹¹	Naredba od 9.2.1917. ⁹²
59.	Zanatlijsko i pomoćničko društvo		Rješenje od 9.2.1917. ⁹³
60.	Savez drvodjeljskih radnika		Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ⁹⁴
61.	Savez kovinarskih radnika		Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ⁹⁵

88 »Dozvoljeno daljnje djelovanje 'Pravničkomu društvu', *NN*, sv. 83/1917, br. 16. 20. 1. 1917.

89 HDA, UOZV SP, Pravila Društva odvjetnika, k. br. 2.179/1913.

90 »Dozvoljen nastavak djelovanja društva odvjetnika«, *NN*, sv. 83/1917, br. 28, 5. 2. 1917; »Druztvu odvjetnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1761, 6. 2. 1917.

91 HDA, UOZV SP, Pravila Društva hrvatskih konobara u Zagrebu, k. br. 1.310/1904.

92 »Dozvoljeno djelovanje konobarskom društvu?«, *NN*, sv. 83/1917, br. 38, 16. 2. 1917; »Dozvoljeno djelovanje društva hrvatskih konobara«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1772, 17. 2. 1917.

93 »Dozvoljeno djelovanje 'Zanatlijskom i pomoćničkom društvu', *NN*, sv. 83/1917, br. 37, 15. 2. 1917; »Dozvoljeno djelovanje društva«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1771, 16. 2. 1917.

94 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

95 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

Vijoleta Herman Kaurić: Koliko je društava djelovalo
u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?

62.	Savez obučarskih radnika Hrvatske i Slavonije	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečaja, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ⁹⁶	Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ⁹⁷	Prema odobrenim pravilima.
63.	Savez radništva odjevne industrije i obrta Hrvatske i Slavonije	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečaja, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ⁹⁸	Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ⁹⁹	Prema odobrenim pravilima.
64.	Savez radnika životnih namirnica Hrvatske i Slavonije	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečaja, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ¹⁰⁰	Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ¹⁰¹	Prema odobrenim pravilima.
65.	Savez građevnih radnika Hrvatske i Slavonije	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečaja, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ¹⁰²	Naredba br.19.613 od 9.5.1917. ¹⁰³	Prema odobrenim pravilima.

96 HDA, UOZV SP; Pravila Saveza obučarskih radnika Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.602/1907.

97 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

98 HDA, UOZV SP; Pravila Saveza radništva odjevne industrije i obrta Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.598/1907.

99 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

100 HDA, UOZV SP; Pravila Saveza radnika životnih namirnica Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.791/1907.

101 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

102 HDA, UOZV, sv. VI-21, Pravila Saveza građevnih radnika Hrvatske i Slavonije, k. br. 10.992/1920, br. 1.600/1907.

103 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

66.	Savez radnika soboslikarske i ličilačke te srodnih struka Hrvatske i Slavonije	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečajeva, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ¹⁰⁴	Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ¹⁰⁵	Prema odobrenim pravilima.
67.	Savez brijačkih i vlasuljarskih radnika		Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ¹⁰⁶	Prema odobrenim pravilima.
68.	Opći radnički savez za Hrvatsku i Slavoniju	Podupirati nezaposlene i putujuće članove, te se brinuti za materijalne i duševne interese sklapanjem dogovora sa poslodavcima o radnim uvjetima, pružanjem pravne pomoći, organizacijom tečajeva, davanjem novina, uređenjem knjižnica i slično. ¹⁰⁷	Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ¹⁰⁸	Prema odobrenim pravilima.
69.	Radničko pjevačko društvo »Jednakost«		Naredba br. 19.613 od 9.5.1917. ¹⁰⁹	Prema odobrenim pravilima.
70.	»Ratno kumstvo«	Podupiranje i liječničko nadziranje dojenčadi rođene za trajanja rata, ili potrebne pomoći zbog rata, te trudnica u posljednjim tjednima pred porod. Zaštita dojenčadi svim sredstvima. ¹¹⁰	Pravila odobrena 20.5.1917.	

104 HDA, UOZV SP, Pravila Saveza radnika soboslikarske, ličilačke te srodnih struka Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.601/1907.

105 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

106 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

107 *Pravila Općeg radničkog saveza za Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb 1909, 20.

108 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

109 »Iz radničkog svijeta. Rad radničkim savezima opet dozvoljen«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1932, 27. 7. 1917.

110 HDA, UOZV SP, Pravila društva »Ratno kumstvo«, k. br. 2.298.

71.	»Prehrana«	Za trajanja rata i dok se osjećaju posljedice rata prehranjivati siromašne članove porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, invalide, školsku mladež, sirotinju općenito, te uzdržavati »Vojnički dom«. ¹¹¹	Pravila odobrena 3.8.1917.
72.	Hrvatsko planinarsko društvo		Vijest objavljena 21.9.1917. ¹¹²
73.	Društvo bankovnih činovnika kraljevine Hrvatske i Slavonije	Gajiti solidarnost među činovnicima bankovnih zavoda, unapređivati materijalni i socijalni položaj staleža, te gajiti društvenost uređenjem društvenih prostorija, priređivanjem tečajeva i rasprava, zabava i predavanja. ¹¹³	Vijest objavljena 29.11.1917. ¹¹⁴
74.	Savez hrvatskih učiteljskih društava		Vijest objavljena 15.12.1917. ¹¹⁵
75.	Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo	Njegovati i promicati veterinarsku znanost, kolegijalnost i staleske interese. Podupirati oskudne članove nabavkom instrumenata i literature, te osnivanje zaklade za podupiranje oskudnih. ¹¹⁶	Vijest objavljena 18.12.1917. ¹¹⁷

¹¹¹ *Pravila društva »Prehrane« u Zagrebu*, Zagreb 1917, 3.

¹¹² »Hrvatsko planinarsko društvo«, *NN*, sv. 83/1917, br. 216, 21. 9. 1917; »Hrvatsko planinarsko društvo«, *JL*, sv. 6/1917, br. 1989, 22. 9. 1917.

¹¹³ HDA, UOZV SP; Pravila Društva bankovnih činovnika kraljevine Hrvatske i Slavonije, k. br. 1.439/1906.

¹¹⁴ »Uspostava djelovanja društva bankovnih činovnika«, *JL*, sv. 6/1917, br. 2058, 29. 11. 1917.

¹¹⁵ »Savezu hrv. učiteljskih društava...«, *NN*, sv. 83/1917, br. 287, 15. 12. 1917.

¹¹⁶ HDA, UOZV SP; Pravila Društva veterinarâ kraljevinâ Hrvat. i Slavonije u Zagrebu, k. br. 852/1907.

¹¹⁷ »Hrv-slav. veterinarsko društvo«, *NN*, sv. 83/1917, br. 289, 18. 12. 1917.

76.	Društvo »Za promet stranaca u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«	Na svaki prikladan način nastojati da što više stranaca dođe i što duže se zadrži, tiskati stručne listove i brošure za svraćanje pozornosti, pobrinuti se za što bolji smještaj putnika stranaca, te povremeno organizirati izlete, putovanja i zabave. ¹¹⁸	Orpis br. IV. B 8.137 od 4.1.1918. ¹¹⁹	Prodaja željezničkih karata, rješavanje problema nestašice soba u svratištima i ostalih problema izazvanih dolaskom stranaca u Zagreb. ¹²⁰
77.	Društvo apstinencata		Orpis br. IV B 662 res. 15.3.1918. ¹²¹	
78.	Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica	Unaprijediti opće i stručno obrazovanje članova priređivanjem predavanja, tečajeva i sastanaka, te posuđivanjem knjiga iz društvene knjižnice. Promicati katoličko odgajanje i sudjelovati u katoličkom ženskom pokretu, nastrojati podići dom za učiteljice te pomagati članstvo.	Spis br. 19.293/1918. od 28.3.1918. ¹²²	
79.	Hrvatsko farmaceutsko društvo	Promicati strukovnu naobrazbu članova, raditi na poboljšanju i unaprijeđenju položaja ljekarnika, posredovati kod namještenja, osnovati mirovinsku zakladu te podupirati članove i njihove obitelji u slučaju bolesti ili smrti. ¹²³	Vijest objavljena 11.4.1918. ¹²⁴	

118 *Pravila društva Društva »Za promet stranaca u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji« u Zagrebu, Zagreb, 1911, 3.*

119 HDA, UOZV, sv. II-22, (razd. 1918-1920), k. br. 10.554/1918, br. 8.137 res./1918.

120 »Iz Društva za promet stranaca«, NN, sv. 84/1918, br. 23, 28. 1. 1918.

121 HDA, UOZV, sv. II-22, (razd. 1918-1920), k. br. 23.097/1918.

122 HDA, UOZV SP 2304, spis br. 19.293/1918.

123 HDA, UOZV, sv. 13-4, Hrvatsko farmaceutsko društvo u Zagrebu – odobrenje pravila, k. br. 54.988/1906.

124 »Dozvola djelovanja hrv. farmaceutskog društva«, NN, sv. 84/1918, br. 83, 11. 4. 1918.

80.	ABC, društvo hrvatskih sveučilištaraca za poučavanje nepismenih	Dizati obrazovanost pulka suzbijanjem nepismenosti, poticati na taj rad sveučilišnu omladinu i ostalu javnost, a članove osposobljavati za takav rad. ¹²⁵	Vijest objavljena 22.8.1918. ¹²⁶	
-----	---	--	---	--

IZVOR: HDA, PrZV, sv. 6-22, kut. 870, k. br. 4.232 Pr./1914; *Narodne novine*, sv. 80-84 (1914-1918); *Jutarnji list*, sv. 3-6 (1914-1917)

¹²⁵ HDA, UOZV SP; Pravila ABC, društva hrvatskih sveučilištaraca za poučavanje nepismenih, k. br. 2.116/1913.

¹²⁶ »Djelovanje ABC-društva«, *NV*, sv. 84/1918, br. 190, 22. 8. 1918.